

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA:
AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG.

SZERKESZTIK:
VÁRI ALBERT és P. SZENTMÁRTONI KÁLMÁN

TARTALOM:

	Lap
<i>Vári Albert</i> : A kereszténység jövője	49
<i>Dr. Varga Béla</i> : A kereszténység megvalósításának egy napjainkban feltűnő módszere	57
<i>Benczédi Pál</i> : Dávid Ferenc vallása	66
<i>Dr. Gál Kelemen</i> : Benczédi Gergely	78
Irodalom	90
Különfélék	93

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb
3 iv tartalommal.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus magasztos eszméit a jelen kor különböző gondolatáramlatai közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

Evégre közöl hittani, bölcseleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat s azonkívül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

A lap szellemi részét illető minden közlemény Vári Albert tanár címére küldendő. (Cluj, Unitárius Kollégium.)

Előfizetési ára egész évre Romániában 200 lej. Magyarországon 8 P., mely összeg Budapesten az Országos Központi Hitelszövetkezetenél (V., Nádor ucca 22 sz.) levő folyószámlánkra befizethető. Pártoló-díj egész évre: 300 lej, mely összeg Hadházy Sándor egyházi pénztárnok, az U. I. T. pénztárnoka címére küldendő (Cluj, Unitárius Kollégium).

Alapítóknak, akik 3000 lejt fizetnek, díjmentesen küldjük a folyóiratot.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LXXI. ÉVF. 1939.

MÁRCIUS—ÁPRILIS

2. FÜZET.

A kereszténység jövője.

Újabb időben több oldalról emelkednek hangok a kereszténység ellen. Különösen a világháború, mely a keresztény államok jó részét sodorta magával, szolgált alkalmul az ázsiai vallások egyes képviselőinek, hogy a kereszténység erejét és befolyását lekicsinyeljék, mint amely nem tudott ellenállani annak a pusztító zivatarnak, amely végigsepert Európán, sőt átsapott Amerikába is. Ugy gondolkoztak, hogyha a kereszténység, amely magát a szeretet vallásának tartja, nem tudta lecsendesíteni a keresztény népekben a bosszu és gyűlölet lángját: akkor elveszítette befolyását s nem méltó arra, hogy a világvallások között helyet foglaljon.

De nemcsak az ázsiai vallások képviselői tesznek kifogást a kereszténység ellen, hanem az európai keresztények között is mind nagyobb tért hódít ez az áramlat. A tulságosan előtérbe nyomult nemzeti önérzet és faji öntudat a maga türelmetlenségében szintén a kereszténység ellen fordult. Kifogásolja annak nemzetközi jellegét és egyetemességét. Az emberiség közös Atyja helyébe visszakívánja a nemzeti isteneket. Az egyetemes emberszeretet és testvériség fogalmát a fajra akarja korlátozni. A kereszténység lelki kapcsolatait nem ismeri el. E helyett a vér és más materiális kapcsolatokra helyezi a fősúlyt, s egyetemes vallás helyett nemzeti vallás után áhitozik.

Van még a kifogásoknak egy harmadik csoportja is, amely azokból telik ki, akik keresztényeknek tartják magukat, de keveslik a kereszténység által elért eredményeket. Azt mondják, hogy ez a vallás már csaknem kétezer éves. A maga céljai szolgálatába állította a tudományt, a művészeteket. Az emberiség legjobbjai dolgoztak, küzdöttek, súlyos áldozatokat hoztak érdekében, testi és szellemi fegyverekkel magvetők ezrei két kézzel szórják magvait. Hősök és mártírok kiömlő vére pecsételte meg igazságait. Az egymás nyomában következő századok hordották legértékesebb

javaikat a közös oltárra. Mégis hol van az eredmény? Fennhangon hirdetjük keresztény voltunkat, de lelkünkben pogány indulatok lakoznak. A keresztényi szeretet inkább jelszóként hangzik az ajkunkon, minthogy valóságban élne a szivekben. Keresztény kultúránk inkább csak külső máz, mint értéket jelentő valóság. Éppen azért abból a nagy szellemi forrongás és átalakulásból, amely a jelen korban nyugtalanítja az emberiség lelkét, a kereszténység csak vesztes félképpen kerülhet ki.

Sőt vannak, akik a szóbeli kifogásokon túl mennek s egyenesen vallás- és istenellenes tanokat hirdetnek.

Ha a jövődölésekkel nem is értünk egyet, de azért ezeket a bírálati megjegyzéseket nem kicsinyeljük le. Azonban keressük a forrásokat, amelyekből erednek és az okokat, amelyek előidéztek. Kutatjuk azt, hogy vajjon a kereszténységben vagy bennünk van-e a baj forrása? Van-e a'apja a kifogásoknak vagy azok csak a belátás hiányának s az emberi szüklátókörségnek az eredményei? Ez a nagy horderejű kérdés megérdemli, hogy vele kissé behatóbban foglalkozunk.

A kereszténység elleni kifogások egyik része abból táplálkozik, hogy *igen sokat* vár tőle a világ, s mivel nem kapja meg mindazt, amit remél, kész az elégedetlenség. Szinte tragikum a vallásnak az, hogy minden baj gyógyszerét keressük benne. Már alapítójával, Jézussal szemben olyan igényeket tápláltak, amelyeket megvalósítani nem tudott, mert nem is akart. Nemcsak azt várták, hogy ledöntse a pogány istenek bálványait s életre keltse a Jáhvé igaz imádását, hogy kielégítse és növelje a zsidó nép nemzeti és faji önértékét, hogy az ország régi nagyságát és ősi dicsőségét helyre állítsa; hanem azt is, hogy a Dávid és Salamon királyi székét elfoglalja s kormánypálcájának hatalmával igazza le mindazokat, akik a feledhetetlen ősi nemzeti nagyságnak útjában állanak. De Jézus eme hiú várakozásokkal és reménykedésekkel szemben nyíltan megmondotta: „Az én országom nem e világból való.“ Mire a várakozásában csalódott tömeg rámondotta: „Méltó a halálra, feszítsd meg, feszítsd meg őtet!“

Mintha ez előjártéka lett volna a későbbben bekövetkezett eseményeknek. Az a gyűlölet, mely a Mestert keresztfára juttatta, tovább élt az utódokban s még nagyobb erővel ontotta ki mérgét az apostolokkal szemben, akik a nemzeti hiúságnak való kedvezés helyett azt mondták, hogy inkább engedelmeskednek az Istennek, mint az embereknek. Amikor azután a római uralom szét-

szórta a „választott népet“ s üldözökből üldözöttek lettek: akkor Róma új igényeket támasztott a feltörekvő kereszténységgel szemben. Azt várta, hogy az önkény szolgálatába álljon, s a császári hatalom emelkedéséhez lépcsőül szolgáljon. Amikor az Istennek eljegyzett hitvédőket és hitvallókat nem sikerült hiábavaló földi érdekek szolgálatába állítani: akkor következtek a nérói kegyetlenkedések és a cirkuszi kínzások.

De fordult az idő kereke. Az elnyomott és üldözött kereszténység fölülkerekedett. Hatalomhoz és befolyáshoz jutott. Hatalmát és befolyását olyan ügy szolgálatába állította, amely távol volt Jézus lelki világától. A gyertyát véka alá rejtegette. A láthatatlant láthatóvá, a szellemet érzékivé, istenországát megfoghatóvá igyekezett tenni s a végtelenséget gyarló emberi korlátok közé akarta zárni. Azt hitte, hogy a betű erejével megölheti a lelket, s földi célokért, emberi érdekek szolgálatával megsemmisítheti Isten kijelentését. Mintha a nap tündöklő és életadó világosságát, apró kis gyertyafényekkel akarta volna helyettesíteni. Ez az alantas érdek hozta létre azokat a zsinatokat, amelyek a kereszténység egyetemes jellegét felekezeti korlátok közé zárták. Jézusnak az egyetemes emberszeretet magaslatain járó örökszép eszméit a dogmák sirjába temették s az engesztelhetetlen gyűlölet forrásává tették. Istennek „lélekben és igazságban való“ imáadását az üres szertartások külső csillogásával homályosították el. A lélek szabadságát földi tekintélyekkel s pápai rendeletekkel fojtották meg. Jézus mindezekre ismét csak azt mondotta volna: „Az én országom nem e világból való“. Mégis a külső hatalmi eszközökkel felépült egyház magát „egyedül üdvözítőnek“ hirdette, amely papjai és szertartásai útján oldhat és költözhet. Kiüresítheti a poklot s benépesítheti a mennyországot. Isten erejét és hatalmát önmagának foglalta le. Maga a kereszténység igen sokat tételezett fel magáról.

Ezt a szélsőséges irányt a reformáció kereszténysége az által akarta ellensúlyozni, hogy a másik szélsőségbe ment. Hogy az Isten abszolút uralmát helyreállítsa, az embert fosztotta meg minden jóra való képességtől és készségtől. A Pál apostol teológiájának minden következményét levonva, az embert bűnben született teremtménynek fogta fel, akinek sem akarata, sem képessége nincsen a jóra. Még mielőtt jót vagy rosszat cselekedhetnék, bűnben születik s örök kárhozatra van ítélve. A maga megmentésére semmit sem tehet. Egyedül és kizárólag az Isten „ingyen kegyel-

mére“ van utalva, amely a kárhozatra méltók közül némelyeket „kiválaszt“ az üdvösségre, másokat ott hagy a kárhozatban. Ezen isteni rendeléssel szemben az ember olyan tehetetlen, mint a sár a fazekas kezében, aki tetszése szerint gyur belőle durva cserépedényt vagy díszes virágvázát. Sőt egyes tulzók addig mentek, hogy az emberi cselekedeteket nem csupán feleslegeseknek, hanem még károsoknak is tartották az üdvösség megszerzésében. Így az ember minden lelki és erkölcsi tulajdonságától megfosztva, üres bábbá lett, kit a hatalmas Isten, anélkül, hogy maga valamit tehetne a saját érdekében, a pokol kárhozatába dob vagy a mennyország üdvösségébe emel. Itt egyedül a Jézusban való hit az a varázserő, amely megszerezheti az ember számára az Isten kegyelmét, amelytől függ üdvössége vagy kárhozata.

Emez irányzatok mellett, melyek tul sokat várnak a kereszténységtől, vannak olyanok is, amelyek igen *kevésre becsülik*, s ezért *igen keveset várnak* tőle.

A kereszténység kebelében élő ember, amikor észrevette, hogy egyfelől a külső tekintély hatalmával nyomják el Istenadta erőit és tehetségeit, másfelől pedig azok létezését egyenesen tagadják: akkor új utakat keresett a maga boldogítására. A mennyország helyett a földre irányozta tekintetét s üdvössége helyett földi jóllétének a munkálását tűzte ki célul. A vallás helyett, amelytől olyan sokat várt, amennyit nem tudott megvalósítani, a *tudományban* kereste lelki megnyugvását. Különösen a természettudományokban talált kutató lelke olyan felfedezéseket és ismereteket, amelyek egyidőre nem csak kielégítették, hanem még elbizakodottá is tették. Új világnézet keletkezett. Nem a nap forog a föld körül, hanem megfordítva. Nem hat nap alatt teremtette Isten a világot, hanem évezredek hosszú során jött létre az evolúció örök törvénye alapján. A föld nem a világ központja, hanem egy kis kihűlt csillag a világ végtelen rendszerében. A világon minden a legpontosabb törvényszerűségnek engedelmeskedik, amely alól kivétel nincsen. A természeti csodák az emberi képzelődés szüleményei.

Az ilyen alapokon megizmosult tudomány nem számolt azzal, hogy a Biblia csupán a vallási és erkölcsi életnek a forrása, hanem tudományos igazságokat keresett benne. Amidőn ilyeneket nem talált, ellenben igen olyan állításokat, amelyek ellenkeztek újabb felfedezéseivel és megállapításaival: ellentétbe jött a könyv-

vek könyvével, mely a keresztény vallásnak is forrása. Ez az eljövendőt kihatott az egész keresztény vallásra úgy, hogy tudomány és kereszténység összeférhetetlennek látszott; mivel hibásan értelmezték mind a tudomány hivatását, mind a kereszténység lényegét. Sőt voltak olyan szélsőséges, tudományosnak mondott irányzatok, amelyek a kereszténységgel együtt magát a vallást is kiakarták törölni az emberiség szótárából; mert azt hitték, hogy kizárólag az anyag alapján megoldhatják a világ minden problémáját. Így keletkezett egy áldatlan küzdelem, amelyben a tudomány, ahelyett, hogy igazi hivatását szolgálta volna, a keresztény vallás templomait ostromolta.

Ugyanebből a talajból hajtott ki az az úgynevezett *szociális* mozgalom, amely a lélek minden magasabbrendű kérdését az anyagi és gazdasági élet rendezésével akarja megoldani. Ez az irányzat azt tartja, hogy a világ bajainak, az emberi szenvedéseknek, a társadalmi egyenlőtlenségeknek egyetlen forrása az anyagi javaknak hibás eloszlása. Ebből származik az irigység, az elégedetlenség és sok más erkölcsi fogyatkozás. Mindezekhez a keresztény vallásnak semmi köze. Egy helyesebb gazdasági rend beállításával az erkölcsi hibák egy csapásra meg fognak szünni; mert az erkölcs független a vallástól, sőt a keresztény vallás a maga dogmatizmusával inkább a viszály és egyenetlenség magvait hinti el.

Ez a társadalmi mozgalom hozta létre legújabban az orosz szovjet-rendszert, amely már nyílt harcot hirdetett és kezdett a keresztény vallás ellen, mint amelyben nagy akadályát látja céljai elérésének.

Ha tehát ide fejlődtek a dolgok és események; ha az igazi kereszténység nem töltheti be a dogmatizmus tulzott igényeit, nem szolgálhatja az egyház hatalmi tulkapásait és külső tekintélyen alapuló uralmi törekvéseit; ha a bűnei miatt kárhozatra méltó embert akarata ellenére nem szabadíthatja meg a pokol gyötrelmeitől; ha politikai célok szolgálatára nem alkalmas; ha a gazdasági rend megváltoztatását hivatásának nem tekinti s a kommunista terrornak magát eszközül odaadni nem akarja; ha sem a tudományos, sem a társadalmi materializmussal szövetséget nem köt s a nemzeti vallás szűk keretei közé visszaesni nem hajlandó: akkor van-e létjogosultsága? Vajjon nem kell-e letűnnie a világ szinpadáról? Vajjon nem alaposak-e az ellene oly gyakran hangoztatott kifogások? Vajjon a jövő nem azoknak ad-e igazat,

akik dicstelen kimulását jósolják? Vagy, ha van még hivatása, akkor az miben áll, hogyan töltheti be? Milyen úton kell haladnia, hogy eszményi céljait megvalósíthassa? Olyan kérdések ezek, amelyeknek mindenkit gondolkozóba kell ejteniök, akik az említett kifogások mellett is a kereszténység jövőjében még biznak, sőt azt a családott emberiség szebb jövőjét előkészítő útnak szeretik tekinteni.

Hogy a kereszténység jövő hivatásáról beszélhessünk, mindenekelőtt lényegével és céljával kell tisztában lennünk. Nem célunk ezúttal e kérdéssel foglalkozó tudományos könyvek és rendszerek ismertetése. Röviden csak azt akarjuk megemlíteni, hogy aki e kérdésben tisztán akar látni, annak vissza kell mennie az eredeti kúforráshoz: Jézushoz. Mert, aki akár a Pál apostol teológiáján, akár a későbbben keletkezett evangéliumi vagy egyházi iratokon keresztül vizsgálja a kérdést, az úgy jár, mint, aki ferdén mutató tükörbe tekint, vagy homályos szemüvegen keresztül nézi ezt az Isten-áldott napjától megvilágított szép természetet. Vissza egyenesen Jézushoz, ha a kereszténységnek eredeti tisztaságában csörgedező forrásából inni akarunk. Vissza a hegyi beszéd és a példázatok egyszerű, nemes és tiszta igazságaihoz! Meglehet, hogy ez által sok kiváló elme fennkölt gondolatait, sok jeles egyházi férfit nemes szándéku írásainak az idő és a történelem által kitermelt nagybecsű értékeit nélkülözni leszünk kénytelenek; de ezek helyett találunk olyan kincseket, melyeket a rozsda és a moly meg nem emészthet, amelyekről írva van, hogy „lélek és élet”. Megtaláljuk azt a mustármagot, melyből a kereszténység előfája kihajtott s azt a kovászt, mely istenországát előkészíti.

Ez a kovász mindenkéül a boldogítani azért, hogy benne fölébreszti a legnemesebb érzelmeket és indulatokat. Boldog az a lélek, mely fogyatékoságának a tudatában jobbá lenni törekszik, amely gyarlóságai fölött keseregni tud, amelyik szelid, irgalmas, tiszta, békességre igyekszik, az igazságért szenvedni tud. Az ilyen lélek tiszteli a törvényt, annak egyetlen betűjét sem szegi meg, sőt annál többet teszen, mert nem a büntetéstől való félelem irányítja erkölcsi világát, hanem az a szeretet, amely addig nem járul az élő Isten színe elébe, amíg felebarátjának valami panasza van ellene. Ez a lélek belső sugallatától vezéreltetve imádkozik, a szükölködőkön segít, a testi vágyakon uralkodik, nem a földre, hanem a mennybe irányítja tekintetét, a

jövő miatt nem aggodalmaskodik, mert tudja, hogy a mennyei Atya minden gyermekére gondot visel, nem képmutató, hanem őszinte és igaz, mint a jó fa jó gyümölcsökben, ő is nemes cselekedetekben teszen bizonytságot önmagáról.

Íme ez az a „kőszikla“, amelyen Jézus felépíteni kívánta az ő országát, melyet Istenországának nevezett. Ez az ország az Isten akarata szerint élő és munkálkodó emberek lelki egyesülete a földön. Minden ember tagja és polgára lehet, aki törvényeit megtartja. Belőle csak önmaga zárhatja ki magát bünei által. Ez az ország lassankint növekedik, mint az elvetelt mustármag, javítja a világot, mint a kovász a tésztát. Akik megismerik áldásait, azok előtt olyan becses lesz, mint a mezőben elrejtett kincs, amelyért minden áldozatra készek. Akadályai és ellenségei a különféle bűnök, mint a tiszta buza növekedésének a konkoly és a tövis. A mi hivatásunk az, hogy ez akadályokat megszüntetve, eleget tegyünk a Mester felhívásának: „Keressétek először Istennek országát, és az ő igazságát!“ Tehát jól jegyezzük meg, hogy keresnünk kell. Magától nem jön el. Nem mondhatjuk, hogy itt vagy amott van, mert az „mi bennünk“ van. Isten megadta az embernek a lehetőséget az ország keresésére, Jézus pedig megmutatta a hozzá vezető utakat.

Ezekről az útról nem volna szabad soha letérnünk. Ha keresztyén egyházat alapítunk, benne szertartásokat végzünk, vagy elébe törvényeket irunk, ha keresztyén teológiát irunk s hitrendszereket dolgozunk ki, ha keresztyén társadalmi egyesületeket szervezünk, ha iskolákat létesítünk s bennük ifjakat nevelünk, mindenütt ugyanaz a cél: az Istenországa építése. Ha ez eszményi céltől eltávozunk és önző pártcélok szolgálatába állunk, akkor irhatjuk föl a keresztyén címet lobogónkra, de még sem vagyunk keresztyének. Bármilyen országban éljünk, bármilyen fajhoz tartozunk, bármilyen nyelven beszéljünk és bármilyen földi egyházhoz tartozunk: ha fel tudunk emelkedni a keresztyénység eszményi magaslatára, a közös cél tudata egy szent, lelki közösségben egyesít s a testvériség áldott érzését táplálja bennünk.

Ezeken az úton haladva, nem várjuk azt a keresztyénsgtől, hogy olyan irányzatokkal szövetkezzék, amelyek lényegével ellenkeznek, hogy olyan törekvéseket támogasson, amelyek hivatása betöltésében akadályozzák, hogy önmagáról megfeledkezve, idegen istenek szolgálatába álljon. Viszont lekicsinyelni sem tud-

juk munkáját, mert látjuk, hogy a világ legelsőrangú értékének: az emberi lélek jobbitásának a dicső feladatát vállalta, ahol évezredek buzgó vetése után következhetik be az aratás. Hogy ez mikor jön el, azt emberi szem be nem láthatja. De erős hittel és Istenben bizó reménységgel kell várunk és munkálnunk azon, hogy a szavak kereszténysége helyett jöjjön a tettek keresztényisége, a látszat kereszténység helyett a lényeg kereszténysége, a szertartások kereszténysége helyett a hit kereszténysége, a gyűlölet kereszténysége helyett a szeretet kereszténysége, az elmélet kereszténysége helyett a gyakorlat kereszténysége, amikor nem az lesz a cél, hogy minél többet tudjunk a keresztény vallásról, hanem az, hogy minél keresztényibb életet éljünk. Bármilyen sokat tett ilyen irányban a kereszténység a múltban, de még sok és nagy feladatok várnak reá a jövőben.

Ez az a pont, amelyben az unitarizmus és a kereszténység jövője egyesülnek és egy úton akarnak haladni. Mert az unitarizmus célja éppen az, hogy a kereszténységet megszabadítsa azoktól az idői járulékoktól, amelyeket a különböző korok fűztek hozzá s amelyek által kiforgatták eredeti jellegéből. Az unitarizmus a zsinatok, a dogmák kereszténységén túl keresi a jézusi kereszténységet. Az emberi bölcsélet és okoskodás által alkotott gazdag rendszerek és tudományos fejtegetések mögött igyekszik megtalálni az evangéliumi kereszténységet. A világi érdekek és hiu törekvések által megzavart kereszténységet igyekszik minden zavaró elemtől megtisztítani, hogy eljusson ahhoz a tiszta forráshoz, amelyből az élet vize fakad. Mi úgy gondolkozunk, hogy azok a sok száz éves lerakódások, amelyek a kereszténység igazi lényegét eltemették, csak ideiglenesen állíthatják meg annak éltető és termékenyítő munkáját. Előbb-utóbb el kell jönnie a feltámadás napjának, amikor az igazság lelke kiemelkedik régi sirjából, hogy tudtára adja a világnak életét s megmutassa áldásos erejét. Azért hadd legyen sötét borulat bár körülöttünk, hadd borítsa nehéz kő az eltemetett igazságot; de a felhő előbb-utóbb eloszlik s a hit ereje útat nyit az eltemetett igazságnak. A jövőendő azoké, akik a külső felszín alatt a lelket és a lényegét keresik s annak szolgálatába állanak, mert igaz Jézus mondása: „Az ég és a föld elmulnak, de az én beszédeim soha el nem mulnak.“

Vári Albert.

A kereszténység megvalósításának egy napjainkban feltűnő módszere.

Nem régen különböző emberekkel találkoztam s csodálatosképen az egyházak jövőjéről esett szó. Az egyik általánosságban tette fel a kérdést. A másik elmondta, hogy Bécsben az iskolákban megkérdezték a gyermekeket vallásos meggyőződésük felől s a válasz valami olyan lett volna, amely minden konfessiot kizár. Ugyanettől az embertől hallottam, hogy Németország rendezni akarja valahogyan a hitfelekezetek dolgát. Ismét egy másik hirdetés avval lepett meg, hogy a közelebről lefolyt müncheni értekezleten résztvevő államférfiak egyike tagja egy olyan mozgalomnak, amely a kereszténység eszményeit gyakorlati úton kívánja megvalósítani s ennek tulajdonítható a közelben lefolyt politikai események békés úton való megoldása.

Mindezeknek a kérdéseknek egyszerre való feltűnése valami olyan benyomást tett reám, hogy amint Pál apostol mondja: a teremtett világ sóvárogva várja Isten fiának megjelenését (Róm. 8, 19). Mert tudjuk, hogy az egész teremtett világ egyetlenben fohászodik és nyög mindidáig.

Ugy látszik így volt ez mindig s van most is. Amióta elhangzott Jézus ajakán Istenországa eljövételének nagyszerű ígérete, azóta szüntelenül várják az emberek sőt dolgoznak is érte a maguk módja szerint. Vannak korszakok, amikor ezeknek a vágyakozásoknak hullámai fokozott mértékben öntik el az emberiséget, máskor csak csendesen mozognak az egyesek lelkében sokszor elszigetelten. Az egyéni lélek kielégületlenségéből fakadnak fel a források, amelyek táplálják a vágyakozást, hogy valóban legyünk Jézusnak igazi tanítványai, Istennek fiai és munkatársai, valódi keresztények, akik betöltik az evangéliumot. Az elégedetlenség legtöbbször abból fakad, hogy a kereszténység fenntartására, megvalósítására hivatott intézmények és az ezeknél gyakorolt eljárások, megszokottabbá válnak, sokszor üresen hagyják a betel-

jesedés után vágyakozó lelket s új csapások, új mesgyék taposására készítetik a hívőket. Elítélni ezeket a megmozdulásokat nem lehet, mert kétséget kizáróan erkölcsi megjobbulásra és a vallásos elmélyedésre törekcsenek. Módszereiket lehet kifogásolni és bírálni, de a bíráló mértéke csak az lehet, hogy mennyiben emelték a tiszta erkölcsöt és a tiszta vallásosságot. Sohasem felejttem el, hogy egy éjszakán sokáig kellett csengetnem egy kórház kapujánál, amíg beeresztettek. Szóltam az embernek, hogy bizonyára sokat bosszankodik, hogy felvertem álmából. Komolyan és egyszerűen hangzott a felelet: én sohasem bosszankodom és sohasem káromkodom, mert ennek meg ennek a gyülekezetnek a tagja vagyok. Imponált nekem ez az ember, mert önérzetességében is szerény volt és alázatos s élt benne a Krisztus.

A keresztény középkor elején, miután a keresztény egyház nagy dogmarendszere kialakult, sokat vesztett az emberek hite a maga mélységéből és közvetlenségéből. Úgy gondolták, hogy a dogmák túlságosan észszerüsítették (racionalizálták) a hitet s az emberek nem voltak megelégedve azzal a hittel, amely csak az értelemhez szólt. Úgy érezték, hogy a „tan“ maga csak keret s ki kell tölteni azt a lélek mélységes vallásos meggyőződésével. Így fejlődik ki a dogmák mellett a miszticizmus, amely az egyéni vallásos élmény bensőségére fordított gondot; oda menekült az egyház elől, amely az általa hirdetett tanításokban való hittől tette függővé a lélek üdvösségét. Az egyház eleinte idegenkedve nézte a mozgalmat, később látva, hogy az egyháznak is hasznára lehet, megtűrte, támogatta sőt szentekké avatott sokat a misztikusok közül.

A XVIII. században a reformáció által felkavart sok hitvita szintén egyoldaluan dogmatikussá és orthodoxá tette a már megreformált egyházakat s e hiány pótlására és kiegészítésére termelte ki az egyesek lelke az u. n. pietizmust, amely az egyéni vallásos elmélyedésben, a kegyes életben élte ki magát s megteremtette a protestáns vallásos élet legkiválóbb típusait. Kant és Schleiermacher s annak a korszaknak nagy elméi pietista környezetben nyerték neveltetésüket, onnan emelkedtek ki.

Ezeken a történelmi jelentőségű vallásos mozgalmakon kívül sok más társulat és gyülekezet próbált meg összetömrölni és szervezkedni azért, hogy vallásos igényeiket és kívánságaikat kiélégítsék a maguk által helyesnek ítélt módon, igen gyakran a hiva-

A keresztyénység megvalósításának egy napjainkban feltűnő módszere.

talos, intézményes egyházaktól elszakadva vagy: a nyílt elszakadást elkerülve annak keretein belül is. Akik egyházuktól elszakadtak, azok rendszeresen valamilyen u. n. szektába tömörültek, amelyek közül némelyek nagyra nővekedtek, tekintélyt és elismerést vívtak ki a maguk számára s meg tudtak valósítani egy sajátos vallásos életfolytatást. Legtöbbször a Biblia egyes részeinek különös kihangsúlyozása s az ezekhez fűződő nagy reménységek kötnek össze némely gyülekezeteket. Másokat sajátos életszokásaik, életberendezésük tesznek jellegzetesekké. Némelyek különcök és különösen egyes pontokon a rendes polgári társadalom szabályai-val is ellentétbe kerülnek.

Némelyeket s ez a legtöbbre jellemző, erős hit, rendületlen meggyőződés hat át az általuk igazságnak tartott vallásos és erkölcsi felfogásukban nemcsak elméletben, hanem egész életfolytatásukban. Igen gyakran tiszteletreméltó, erkölcsileg kifogástalan egyéniségek.

Mindezekkel nem kívánok most foglalkozni. Hanem egy újabb megmozdulást, talán a legújabbat az u. n. csoportmozgalmat kívánom ismertetni, amely mindössze alig husz éves s hullámai már eljutottak mi hozzánk is. Amit mondani akarok róla nem új s nem is eredeti, a közvetlen forrásból táplálkozó. Csoportmozgalmában vagy ennek gyűlésén u. n. house partyn soha sem vettem részt, csupán újságokból olvastam róla s egy pár könyvből és cikkből, amelyek magyar nyelven jelentek meg róla itt Erdélyben is.¹

A csoportmozgalom oka és kiinduló pontja ugyanaz, ami a legtöbb keresztyén vallásos mozgalomé. Oehler Vilmos magyar nyelvre is lefordított „Termékeny hallgatás“ c. művének első lapján találjuk meg azokat a szavakat, amelyek ugyan találóan jellemzik a kiinduló pontot.

„Ma sokezer templomban prédikálnak és sokezer kiló papirt fordítanak keresztyén szellemű nyomtatványra. A Biblia elterjesztése óriási méreteket öltött. Röviden szólva a világ krisztianizálása, szintén földrajzilag tekintve, nagyon messzire kiterjedt.

¹ V. ö. Gönczi Lajos és Tavaszy Sándor tanulmányait. Az Út c. folyóiratban (1934. évf.). Névtelen: Mi is az az Oxford Mozgalom. Budapest 1934. Dr. Vasady Béla: Az oxfordi csoportmozgalom Debrecen 1936 (Az Igazság és Élet Füzetei 3. sz.).

És mégis oly kevésbé lett mássá az élet. Oly sok a hitvalló s oly kevés az, ami történik. Oly kevés, amit a keresztényi léleknek a hatásából érezni lehet. Kevés a politikai és a gazdasági élet terén, kevés az egyházi és iskolai téren, kevés a családban és nálunk magunknál is.

Mindannyian tudjuk ezt s mindannyian szomorkodunk a mi kereszténységünk erőtlensége fölött. Ez a kereszténység nekünk vajmi keveset segít. Nem tesz olyan erősekké, sem olyan biztosakká, sem pedig olyan örvendezőkké, amint voltaképen lennünk kellene és ahogyan azt ugyancsak igéri is az igazi kereszténység.

Valami hibának kell itt lenni. Valahol egy homokszem kell legyen a kerékműben. Vajjon mi hát a baj!?”

Némelyek azt mondják, hogy Jézusban, vagy a keresztény tanrendszer felépítésében, a hittanban van a hiba.

De vannak olyanok is, akik azt mondják, hogy a hiba mi bennünk van. Ezzel körülbelül eltalálták minden hibának forrását, mindnyájunk lelki, egyéni, társadalmi, keresztényi, vallásos erkölcsi életében van a hiba. Ezeket a hibákat föl kell fedni s az eltüntetésükre szolgáló alkalmas módot megtalálni.

Ez a lényege és kiindulása a mintegy husz évvel ezelőtt keletkezett csoportmozgalomnak vagy másképpen Oxfordmozgalomnak, amely utóbbi név onnan ered, mert az oxfordi egyetemi ifjúság soraiban történtek az első kísérletek a mozgalom eszközeinek kipróbálása érdekében.

A kiindulás maga egyetemes, minden tekintetben helyes alapokon nyugszik. Mert hiszen alig hihető, hogy van ember, aki meg legyen elégedve akár a maga, akár a társadalma vagy az egyháza kereszténységének hatékony erejével.

Alig hihető, hogy jól utánanézve ne lássuk be, hogy sem Jézusban, sem a kereszténységben, mint olyanban, sem az egyházakban nincs különleges hiba, mert hiszen általában mindenik az Isten és felebarátunk szeretetéhez kíván elvezetni a maga módja szerint. A hiba tehát bennünk van vezetőinkben és vezetettekben egyaránt. Mert a vezető általában nem viheti többre a vezetettet, mint amennyire saját maga is eljutott.

Ha tehát a hiba bennünk van, akkor mindnyájan hibásak vagyunk abban, hogy a kereszténység nem tudja megoldani feladatait. A feladat nem más, minthogy kutassuk fel a hibákat magunkban és másokban, amelyek megakadályoznak abban, hogy

A kereszténység megvalósításának egy napjainkban feltűnő módszere.

valóban hű követői legyünk Jézus evangéliumának s igyekszünk ezekről a hibákról egymást meggyőzni s igyekezzünk azokat kiküszöbölni.

A csoportmozgalom céljának ily módon való beállítása egészen helyes és észszerűnek is mondható. A kérdés már most az, hogy milyen eszközökkel próbálja ezt a célját elérni. Hogyan akar hibáinktól szabadokká és így jó és igaz keresztényekké tenni.

A program végrehajtásánál a mozgalom keresztény vallás erkölcsi alapokra támaszkodik s ez adja meg az egésznek vallásos jellegét is. Bizonyosságát adja ez által annak, hogy a vallásos hit az emberi léleknek az a legmélyebben fekvő és leghatékonyabb ereje, amely az embert képes megmozgatni, hibáinak, tévedéseinek megbánására és kiküszöbölésére készíteni, hogy Istenországának valóban munkása lehessen. A vallásos érzés erősítésén és felélesztésén épül fel a mozgalom sikeressége s azért a mozgalom vallásos jellege a legerőteljesebben domborodik ki az eszközök és módok megválogatásában.

De lássuk részletesen.

A mozgalom megindítója egy schweizi eredetű lutheránus lelkész, a következő alapmeggondolásból indul ki. Az Isten ellen elkövetett bűnök egyúttal embertársaink ellen elkövetett bűnöknek is tekintendők. Amikor Isten színe előtt megvalljuk bűneinket és kérjük azok megbocsátását, egyúttal a bűnünk következtében megbántott és megkárosított embertársainknál is jóvá kell tennünk tévedésünket, hogy így visszaállithassuk köztük és közöttünk a testvéri viszonyt. Ha ezt nem vagyunk hajlandók megcselekedni, akkor eláruljuk, hogy még nem értettük meg igazán az isteni megbocsátásra való rászorultságunkat.¹

A mozgalom tevékenysége abban áll, hogy összegyűlnek kisebb vagy nagyobb csoportokban s ott a lelkész vagy más vezető megkezd egy beszélgetést, amelynek folyamán kiki megnyilatkozik, feltárja az ő lelki gondjait, ügyét, baját s elmondja, hogy ő adott esetben miképpen cselekedett, vagy miképpen kellett volna cselekednie. E „bizonyágtételek” alapján mindenki befolyást gyakorolhat a másikra, s rásegítheti kielégítő, Istennek tetsző megoldásokhoz. Az egyetemes papság elve érvényesül itt egymás kölcsönös lelki gondozásában s valóra válik az irás szava: egymás terhét hordozzátok.

¹ V. ö. Vasady: i. m. 5. l.

A prédikáció nem elég ahhoz, hogy átítassuk a lelket a keresztény életigazságokkal. Ez csak egyik formája a lelki gondozásnak; ezt ki kell egészíteni a beszélgetésszerű módszerrel, amelynek segítségével az egyes lelkéhez és problémáihoz közelebb férkőzhetünk s figyelmeztethetjük őt az ő lelki elfogultságainak, hibáinak olyan kiküszöbölésére, amely valóban közelebb hozza őt az evangélium szelleméhez.

A mozgalomra nézve jellemző, hogy nincsen kiépített szervezete, ilyet nem is akar. Nincsenek merev kötelező szabályai sem tanai, amelyek más keresztényektől elkülönítenék s egymás között összekapcsolnák a mozgalomhoz tartozókat. Azt akarják, hogy mindenki a maga egyéniségének, életkörülményeinek, sajátos helyzetének megfelelő módon alakítsa ki lelki magatartását. Jellemző szokásuk, hogyha valaki valamely kérdésben hozzájuk fordul, mindig visszafordítják a kérdezőre olyanformán, hogy miként gondolja ezt ön s végső feleletük az: tedd azt, amit Isten megenged neked a te sajátos helyzettedben. Az evangélium, különösen pedig a Hegyi beszéd tekinthető annak a közös alapnak, ha ezt nagyon keressük, ami a mozgalomhoz tartozók gondolkodását szabályozza.

A találkozó célja az, hogy minden jelenlevő teljes őszinteséggel vallja be hibáit, tévedéseit, bűneit nemcsak saját magának, hanem embertársainak is s az így történt közlés (sharing), vagy részeltetés útján nyert hatások alapján igyekeznek megjavulni, hibáikat jóvátenni s így az evangéliumi hitben lefektetett lelki megtisztulás, újjászületés után Istenhez közeledni. E bűn megvalláshoz Jakab lev. 5. r. 16. versét tekintik útbaigazítóknak, amely azt mondja: „valljátok be bűneiteket egymásnak és imádkozzatok egymásért, hogy meggyógyuljatok, mert igen hasznos az igaznak buzgó könyörgése“.

Mindennek előfeltétele őszinteség Isten és embertársaink előtt bűneink, hibáink és tévedéseink fenntartás nélküli bevallásában. Ez nagy eltszántságot, nagy és megrendítő elhatározást kíván. Ebből a megrendítő elhatározásból születik meg a léleknek az a megtérése és megújulása, amely levetvén magáról minden álarcot, a legnagyobb erkölcsi elhatározással nehéz küzdelmek árán teremti meg azt a lelki egyensúlyt, amelynek elérésére törekszik. Azért a csoportmozgalom négy alapelvet szegez le, mint olyanokat, amelyek nélkül egy lépést sem tehetünk a lelki megújulás felé. Ezek az alapelvek: az abszolút becsületesség, az abszolút tiszt-

A kereszténység megvalósításának egy napjainkban feltűnő módszere.

taság, az abszolút önzellenség és az abszolút szeretet. Elképzelhetetlenül magas, szinte emberfeletti követelmények ezek, amelyekhez mérnie kell minden tettét és cselekedetét annak, aki számot tart arra, hogy tisztán állhasson meg Isten színe előtt. Különösen súlyosak ezek a feltételek akkor, ha nagyon hangsúlyozzuk a mindenik alapelv előtt álló „abszolút” jelzőt. Azonban úgy kell felfognunk a dolgot, hogy ezek mind örökös, egész életre szóló feladatok amelyekhez, a folytonos gyakorlat és a lelki arravalóság képzése és erősítése útján jutunk el. Épen azért hibáink feltárása, bűneink helyrehozása és kiküszöbölése mindennapos feladat, állandó gyakorlat eredménye s arra kell vigyáznunk, hogy egy pillanatra se essünk ki a gyakorlatból s ne feledkezzünk meg a tiszta keresztény életre való állandó törekvésről.

Az a vallásos jellegű lélektani folyamat, amely elvezet minket hibáink őszinte megvallásához és később jóvátételéhez, azon a bizalmon alapul, amellyel viseltetünk Isten és embertársaink iránt. Ennek a bizalomnak két feltétele van. Az egyik egész valónk feltárása, másfelől önmagunknak arra a valakire való rábizása, akihez bizalommal odafordultunk. Ez a bizalmas magatartás feltétlenné igazán csak Isten színe előtt lesz, nem pedig a velünk egy szinten mozgó embertársaink előtt is. A csoportmozgalom tehát helyes pszichológiával dolgozik akkor, amidőn hangsúlyozza, hogy embertársaink bűnvallomásos részeltetésének teljességre jutása csak az Isten színe előtti közvetlen bűnvallásban lehetséges. Ahol ez a szempont háttérbe szorul, ott csak ideig-óráig tartó látszateredményről tudnak beszámolni.

A lélekelemzés (psychoanalízis) is nagy mértékben igazolja e csoportmozgalom közlési vagy részeltetési eljárásának helyes voltát. A lélekelemzés behatóan foglalkozik avval a kérdéssel, hogy mik a feltételei annak, hogy az orvos és betege között létrejöjjön a kontaktus élménye vagyis hogy az orvos megnyerje betege bizalmát s így közelebb férközhessen annak világához.

A csoportmozgalmat a bűnök és hibák bevallásával kapcsolatban a legőszintébb realizmus jellemzi. Kétféle vallásosság van, az egyik a legőszintébb realizmussal néz szembe a bűnnel, a másik igyekszik ezt álszeméremmel és álkegyességgel leplezni. E két vallásosság közül az előbbi a kereszténység a legmagasabb szellemi értelemben, az utóbbi a megrögzött farizeusság. Közöttük állandó harc folyik. A lélek egészsége ott kezdődik, amikor nem-

csak Isten, de embertársaink előtt sem leplezzük igazi valónkat, hanem részeltetjük őket bűneik megvallása útján azok ismeretében. Ez a felfogás önámításnak és képmutatásnak tartja azt a felfogást, amely a bűnök rejtegetését előmozdítja.¹

Amiket eddig elmondottunk, nagyrészt a mozgalom lélektani magyarázatához hoznak közelebb. Amit ezután fogunk mondani, szintén valláslélektani eredetű, de ennél több. Belenyulik a hit világába. Ez az, hogy a mozgalom tagjai magukat a szentlélek által vezetetteknek hiszik. S ebben a tekintetben tényleg elegendő és semmi egyéb nem is kívánatos, hogy higgyünk abban, hogy életünket, cselekedeteinket a szentlélek kormányozza, irányítja vagy befolyásolja. Amikor az ember megtér, bűneitől megtisztul s megtisztult lélekkel állhat meg Isten színe előtt, akkor Isten szent lelke dolgozik benne, amely jó cselekedetre, felebaráti szeretetre, a mások hibáival szemben megértő és megbocsátó magatartásra indítja az embert.

A szentlélek által való vezetetés az ilyen ember számára állandó életfolytatás, amely előtt minden földi kapcsolat, ügyes bajos dolog, érdek és más egyéb, ami az ember önző életéhez hozzátartozik, háttérbe szorul. Életének jelígeje a bibliai mondás: Keressétek először Istennek országát. A léleknek ez a valódi felszabadulása, belső szabadsága teszi az embert alkalmassá arra, hogy valóban alárendelhesse magát Isten akaratának. A szentlélek vezetése alatt álló ember meg van győződve arról, hogy neki mindennek javára válhatnak és szinte beleveti magát, egész lényét és lelkét az isteni gondviselés egyedül megbízható karjaiba. Nem fél, nem aggodalmaskodik, hanem hiszen s vigyáz arra, nehogy ez a hite megrendüljön. Vigyáz és imádkozik, hogy kísértésbe ne essék.

Említettük, hogy a szentlélek által való vezetetés *állandó életfolytatás*. Némelyek már most, akik ezt nem fogják fel helyesen, úgy gondolják, hogy ennek a vezetésnek itt vagy amott bizonyos esetekben kell jelentkeznie. Vezetetés után sovárogyva „jeleket” várnak vagy keresnek vagy esetleg a bibliához folyamodnak megfelelő felvilágosításért. Ez a felfogás teljesen hibás értelmezése a szentlélek által való állandó vezetetés magasztos jelentőségének s a megtért lélek egész életére kiható állandó befolyásának. Az ilyen próbálkozások könnyen veszélyeztetik annak mély

¹ V. ö. Vasady i. m. 17. 1.

értelmét, „amit a szentlélek vezetésének“ nevezünk az igazán valóságos lélek számára. Mert ismételjük, hogy ez a vezetés sem jelekben, sem rendkívüli esetekben, sem itt vagy amott vagy a Biblia egyes helyeiben nem jelentkezik úgy, mint praktikus útmutató, éppen az adott esetben. Ilyen csodák nincsenek. De ezeken fölül megvan az emberi lélek hitének amaz örök csodája, amikor az ember túltéve magát a mindennap érdekein, alázatos kitartással törekszik arra, hogy életét illetve lelkét a szentlélek által való vezettetésre alkalmassá tegye. Nincsenek tehát jelek, de megvan, meg lehet az Isten felé törekvés állandó jellegű lelki habitusa, magatartása, aminek magasztosságához semmi csoda és jelváráshozzáférközni nem tud. Ha ennek a lakonikus mondásnak, hogy a csoportmozgalom alapítója a szentlélek, ilyen értelmet tulajdonítánk, akkor senkinek az ellen kifogása nincs. Azonban az ilyen tisztán szellemi természetű megállapítás a gyakorlati életben szükségképpen több-kevesebb kárt szenved.

Ahhoz azonban, hogy valaki észrevegye magán, vagy másokon a szentlélek vezetését, kívánatos, hogy tanuljon meg bensőleg figyelni a szentlélek szavára és irányítására. Hagynunk kell, hogy Isten beszéljen hozzánk, ne mindig csak mi ő hozzá. Azért a csoportmozgalomban, de ettől függetlenül is, mind nagyobb jelentőséget nyer a közös istentiszteleteken pl. Angliában is divatos csendes imádság, amely a ma vallásos lelkének mindenek fölött álló mélyértelmű megnyilatkozása. Csak az lesz csendesen, aki tudja, hogy abban a pillanatban, amikor csendes, éppen ez a legfontosabb reá nézve, amit megtehet. Törekedjetez azért arra, hogy csöndesek legyetek (I. Thess 4. 11.), amint az apostol mondja.

Ezekben kívántuk röviden ismertetni azt az új mozgalmat, amely a kereszténységet a gyakorlati életben kívánja megvalósítani. Tulajdonképpen nem új ez a mozgalom, mert nincs benne semmi olyan elem, ami nem lett volna meg sok más elődjében. De van benne valami üdeség, közvetlenség, mesterkéletlenségre való törekvés. Nincs guzsba kötve sem dogmák sem más természetű előírások által s élni és virágozni fog mindaddig, míg azok, akik benne élnek, egész lélekkel csinálják. Hasznos szolgálatokat tehet a keresztényélet folytatás megújulásához s tanulságokat szolgáltat az egyház számára is, hogy újabb eszközöket kell megtalálnia, hogy közelebb férközzék az emberek lelkéhez a jézusi szellem mindennapi érvényesítéséhez.

Dr. Varga Béla.

Dávid Ferenc vallása.

Ezelőtt éppen 360 esztendővel történt,¹ hogy Blandrata György az erdélyi fejedelmi udvar orvosa és egyik kiváló diplomatája behívta az országba Socinus Faustust. A 39 éves hittudós éppen ebben az időben emelkedett európai hírnévre. Baselben egy vitatkozás alkalmával nagy diadalt aratott újabb könyvével, melynek tartalma és címe Jézus Krisztus üdvözítő munkájáról szólt, (De servatore Iesu Christo) korábbi hirneve még öregbedett. A Socinus Faustus behivatásának az volt az oka, hogy Blandrata György mindenképpen le akarta beszélni és beszéltetni Dávid Ferencet, hogy a Krisztus nem imádásának tanát hirdesse. Socinus Faustus vállalkozott a feladatra, Baseltől Lengyelországon át bejött Erdélybe és Dávid Ferenc lakásán szállott meg. Itt volt 1578 novemberétől 1579 áprilisáig, mikor Dávid Ferenc, aki azt hitte, hogy az ő kikémlelésére és elárulására jött ide, kiutasította a lakásából és Socinus Faustus a vád ellen tiltakozva,² elhagyta a Dávid Ferenc hajlékát és elhagyta örökre Erdélyt is, hogy a lengyelországi unitárizmusnak legyen egyik kiváló munkása és vezére. Ha meg akarjuk érteni azt a nagy tragédiát, amely már ebben az évben Dávid Ferenc elítéltetésével és halálával végződött, bele kell éljünk magunkat a XVI. századi reformáció szellemébe és világnézetébe. Akkor kicsiny kérdésekből nagy kérdéseket csináltak.

A reformáció lényegében a szellemi szabadság forradalma volt. Egyszerre azonban a legtisztább eszmék sem valósulnak meg. A középkor napja leáldozott, de a visszénye ott van még a hegyek és bércek tetején. A reformátorok ragaszkodtak a szellemi és erkölcsi szabadsághoz, de csak a maguk számára. Az övétől eltérő nézetekkel, meggyőződésekkel nem tudtak megbarátkozni:

¹ 1578 november.

² Jakab Elek; Dávid Ferenc emléke. 225 1.

„Igazságtól fertőzött lelkük“, – hogy a Nyirő József kifejezésével éljünk, — valósággal visszaborzadott, poklot és örök kárhózatot emlegetett, valahányszor mások meggyőződéséről volt szó. Nem akarom a Kálvin eljárását említeni, aki egykoron az inkvizíció üldözése elől Genf szabad területére menekült és ezen a területen máglyára juttatta az inkvizíció üldözése elől menekülő Servét Mihályt, mert a Kálvin és Servét teológiája között óriási különbség volt, hanem felhozom példának a Luther és Zwingli esetét. A marburgi megbeszélés alkalmával Luther és Zwingli az urvacsorai tanra nézve megegyezést akartak létesíteni. A megegyezés nem sikerült. A bucsuzáskor Zwingli sirva nyujtotta *reszkető* kezét Luther felé. Luther visszautasította, mert ő is csak egy igazságot ismeri el igazságnak: a magáét. Pedig őt ugyyszólva a külső körülmények hajtották bele a reformációba. Tulajdonképpen eredetileg nem akart szakadást az egyházban, hanem csak belső reformokat a katholicizmusban. A követ azonban eldobták és nem lehetett előre megállapítani, hol esik le és milyen változásokat fog létrehozni.

A Blandrata és Dávid Ferenc vitája és kezdetben csak oly elvi kérdések körül forgott, mint a Lutheré és Zwinglié. A vallásszabadság klasszikus földén, Erdélyben sem végződhetett úgy, ahogy végződnie kellett volna: kiegyezéssel, hanem olyan tragédiát vont maga után, ami miatt Blandrata sok és jól megérdemelt gáncsot kapott az unitárius egyháztörténelemben. Dávid Ferenc hiven és igazán megmaradott az Isten teljes egyszemélyüisége mellett és a Jézus nemimádásának tana mellett. Közte és Blandrata között most már valóságos személyi gyűlölködés támadott. Blandrata vádlóul lépett fel Dávid Ferenc ellen. Tanítását, újításnak nevezte, sőt megkockáztatta azt a vádat is, amit oly sokszor és oly igazságtalanul hoznak fel Dávid Ferenc ellen, hogy az ő tanai judaizmusba, zsidózásba és atheizmusba, istentelenségre vezetnek. Az erdélyi unitárius papság és nemesség tulnyomó többsége Dávid Ferenc mellett volt, de Blandrata a fejedelmi hatalom segítségével Dávid Ferencet Déva várának börtönébe juttatta. Az utókor Dávid Ferenc számára a halhatatlanság dicső koszoruját fonja, a Blandrata nevét pedig minden nagy érdeme mellett is, lelkesedés és példamutatás nélkül kell feljegyezzük. Blandrata kiváló tehetség volt, az unitarizmus érdekében is sokat tett. Ő is sokszor ki volt téve halálos veszedelemnek, de mégis csak humanista

volt, aki szerette az életet és öregedő korában inkább választotta a megalkuvást, mint az elvszilárdság és a mártiromság örökzöld babériját, vagy legalább is a Dávid Ferenc hitének megértését. Életében elvette munkájának jutalmát, az utókor nem tartozik olyan hállával neki, mint az önfeláldozás vértanújának.

Ez alkalommal nem célunk a különben mindig érdekes események beható tárgyalása. Déva vára, Dávid Ferenc vértanu halála, Dávid Ferencsel kapcsolatos minden esemény számot tarthat mindenkor érdeklődésünkre. Most azonban a Dávid Ferenc vallásával óhajtunk foglalkozni s ezért az eseményekből csak éppen annyit adunk elő, ami a feladatunk megvilágítására szükséges.

Amikor azonban a Dávid Ferenc vallásáról s általában a vallásról beszélünk, a következő megkülönböztetéseket kell tennünk. Meg kell különböztetnünk a hitet, a vallást, az egyházat, a dogmát és a teológiát. Ezek egymással mind összefüggésben vannak, de azért még sem egy és ugyanaz az egész. A hit: vallásos érzelem, vallásos élmény. Ez az alapja a vallásnak. A vallás már a hitnek kifejlesztése, érvényesülése az emberben egy világkép és életfolytatás megalkotásában. A vallás többeket egybekapcsol, akiknek a hitük esetleg nem is egyezik teljesen. A keresztény vallásos élet ápolására, fejlesztésére létesült az egyházi szervezet.

Tehát a hit és valláshoz legközelebb áll az egyházi szervezet. Ez azonban már nem elv, hanem elvek alapján álló intézmény. A keresztény egyház a hit igazságait tételekbe foglalta, zsinati gyűléseken rendszeren nagy viták után dogmának, hittörvénynek mondta ki. Ezek a hittörvények rendszerint a Credo-hiszek szóval kezdődnek s ezért credonak, máskor hitvallásnak is nevezik. A hitvallásnak a dogmától van árnyalati különbsége is, amennyiben nemcsak közületnek hanem egyeseknek is lehet hitvallása, mint amilyen pl. a Tolsztoj Leó gróf hitvallása. Ez azonban csak a modern idők terméke. A dogma tehát a régi értelmezésében az igazságnak végső kifejezése, aki azt el nem fogadta, eretnek és viselnie kellett az eretnekséggel járó minden következményt. Ezek a következmények pedig borzasztó súlyosak voltak. Ma a hitvallásnak szeretünk enyhébb értelmet adni, ami a Dávid Ferenc nézete is volt: mindenki azt a vallást, vagy hitvallást kövesse amelyet akar. Ebben az esetben a dogma gyűlöletes jelzője elesik.

A teológia már tudomány. A hitnek, vallásnak, egyháznak

mindennemű kérdéseivel foglalkozik. Esetleg nem hívő ember is foglalkozhatnék vele. Ez tehát legtávolabb áll a hittől és vallástól.

A reformáció maga egy nagy szellemi forradalom. A léleknek felszabadulása a középkori skolasztika, dogma és pápai uralom alól. Ennek a fölszabadulásnak, mint annyi mindennek a szellemi világban, két arca volt: Egyik a jövőbe nézett, a másik a múltba. A jövőbe néző arc követelte a lélek számára a szabadságot, a haladást és fejlődést, a múltba néző pedig kereste azt a szilárd alapot, amelyre támaszkodni akart. A pápai hatalmat, mint az egyházi életnek legnagyobb támaszát első sorban az akkori visszaélések miatt dobta el, de a reformáció lényege ezen kívül is az egyéni szabadság után való vágyból származott. Minden új eszme szoros kapcsolatban van kora alkalmi eszméivel, tévedéseivel. A pápák a XVI. században éppen úgy át voltak hatva a renaissance és a humanista eszméktől, mint az olasz irodalom és művészet általában. Talán ez okozta azt, hogy a bűnbocsátó cédulákkal való visszaélést is megnyerték anyagi ügyeik rendezése és előmozdítása érdekében. Ez a kisiklás lett egyik erős alkalmi oka a reformációnak. Egy oly komoly lélek, mint amilyen Luther Márton volt, teljes erejével fölháborodott az ellen a pogányosan könnyelmű eljárás ellen, amit a bűnbocsánattal kapcsolatosan szelvényekben, hosszában gyakoroltak. Luther lelkében föltámadott a régi Augusztinus-féle tan, amely ezen a világon mindenütt bünt, bünt és bünt lát. A végzetlen emberi bűnnel szemben nem lát semmi kiutat, csak a Krisztus vére által nyert kegyelmet. Ezt a tant a reformációnak másik nagy alakja: Kálvin János még jobban és határozottabban kidolgozta és ki is hangsúlyozta.

A reformáció arculata a katolikus egyház kiépített rendszere ellen visszatekintett egészen a *bibliáig*, a bibliát mondotta az egyház épülete szilárd alapjának, de alapelveit nem tudta következetesen levonni. A Biblia mellett megtartotta az apostoli hitvallást, a szentháromság tanát és Szent Ágoston tanát bizonyos változtatással és mértékben. Az őskeresztény dogmákat olyan fontosnak tartotta, hogy nem tartotta kereszténynek azokat, akik ettől eltértek. A keresztény vallást *váltság* vallásának fogta fel és egy lépés engedményt sem tett akkor, amikor más felfogás is előtérbe került. Azt éppen annyira igyekezett elnyomni, mint maga a középkori inquizició.

A reformációnak ez a két iránya (a lutheri és kálvini irány-

zat) a vallásos gondolkozásnak ahhoz a típusához tartozik, amely az életben mindig a sötét oldalt látja. James Vilmos a nagy amerikai lé'ekbuvár az ilyen lelkeket kétszerszületett lelkeknek nevezi. Egy nagy lelki átalakulás, egy damaszksuzi-úti Pál fordulása alkalmával születnek ujja. A lutheri és a kálvini reformáció azt a vallásos tipust ábrázolja. Egészen természetesen, hogy azok, akik ennek a vallásos iránynak a hivei, más vallásos irányt nem tudnak elfogadni. Természetesen nagy félreértés volna, ha a vallásban csak az élet sötét oldalait látnók. A bűn általánosságával szemben áll az isteni kegyelem végtelen nagysága. Krisztusnak kereszten kifolyt vére engesztelő áldozat lett s ezáltal az eddig elesett ember kegyelmi állapotba jutott. Ugy jut az ember a sötétségből a világosságba, a bűnös állapotból a kegyelem állapotába. Ezen az állásponton a Krisztus örök istensége és a három első keresztyén zsinat által hozott határozat lényeges kelléke a keresztyénségnek,

A James Vilmos valláslélektana szerint, a vallásos gondolkozásnak egy másik típusa is van : az egyszerszületettek csoportja. Ezek az életben a jót, a boldogságot, a szépséget és örömet látják, a bánat, szenvedés és bűn csak futó fellegek, melyek eltűnnek az égről s amelyek jelenléte mögött is ott van, ha nem is látjuk mindig, a kéklő ég. Ennek a vallásos iránynak a hivei abban a meggyőződésben vannak, hogy Isten mindig mi velünk van. „Á mennyei Atya azt akarja, hogy senki el ne vesszen, hanem mindenki az örök életre jusson“. Az Isten mindenkor velünk van. Ha el is hagytuk, csak kezünket kell kinyujtsuk és ő már várakozik mi reánk, ahogy Wilde Oszkár mondja.

Ezen az állásponton Jézus embervolta kerül előtérbe. Itt nincsen eredendő bűn, nem beszélünk az akarat teljes megromlásáról, nem veszett el az emberi nem, tehát helyettes elégtételeiről egyáltalán nincsen szó és megváltásról is egészen más értelemben.

Amikor mi ezeket a valláslélektani megállapításokat megtettük, már eleve eltértünk attól a szokásos megállapítástól, hogy a végső fokon csak egy vallás lesz, mert csak egy igazság van. Igaz, igazság csak egy van, de az igazságnak az emberi lélekben való visszatükröződése nagyon különböző. Igaza van Apáthy Istvánnak : „Az egy akol és egy pásztor eszméje juhoknak nézi az embereket“. Amikor azonban elismerjük a különböző hitnézetek, vallásos meggyőzések jogosultságát, akkor egyuttal erősen tiltakozunk az ellen, hogy ezt a vallásos közönnnyel, a nemtörődöm-

séggel egynek vegyék. Egy embernek csak egy vallása lehet, de az legyen valóban vallás, meggyőződés, legyen bizonyos mértékig fanatizmus. Egyik embert egyik vallásos gondolat, vallásos élmény, a másikat a másik táplálja termékenyen. A lutheri vallásban a megkülönböztető vallásos élmény az ujjászületés, a kálvini vallásban az előreelrendelés, a predestináció gondolata. Az unitárius vallásban pedig az, amit főnebb említettem: az a mélységes mély meggyőződés, benső lelki tapasztalat, hogy *Isten mindig mi velünk van*. Maga az unitárius reformáció a reformációnak harmadik ága: *a szabad bibliai gondolat reformációja, a Krisztus iránti vidám lelkiismeret reformációja, az Isten által betelt embriesség reformációja*. (Tollin: Servét Mihály jellemrajza. 71) Az egyénnek hite határozott színezetet ad annak a vallásnak, amelynek hive. A hit különböző volta semmiképpen sem lehet oka társadalmi ziláltságnak, mert a hit bizonyos tekintetben egyénenként különbözők.

A fentiek alapján könnyű megállapítani, hogy a harmadik, vagyis az unitárius reformáció a reformáció beteljesülése, vagyis a reformáció reformációja. A különböző meggyőzések között az élet-halál harc elkerülhetetlen volt.

Ezek elörebocsátása után igyekezzünk megállapítani Dávid Ferenc vallását. Hiszen egy vallásalapítónak bizonyára vallása is van. Dávid Ferenc a reformáció hajnalán, 1510 ben Kolozsvárt született. Hazai tanulmányai befejezése után valószínűen Páduában, a renaissance és humanizmus eme központjaiban tanul. Kora uralkodó eszméi iránt teljes odaadással érdeklődik s ezért meglelt férfi korában, 1535—38-ig Wittenbergben, a reformáció szellemi központjában tanul. A reformáció vezéreivel megismerkedik, de hazatértekor még mint katolikus pap foglal állást. Pedig már a hitjavítás hive. Ő is úgy gondolkozott, mint Luther pályája elején: a reformot magában az egyházban akarta végrehajtani. Ez Erdélyben éppen úgy nem volt lehetséges, mint Németországban. Dávid Ferenc, midőn a reformáció sodrába áll, Erdélyben a lutheri reformáció volt elterjedve. Ez volt az a hatalmas irányzat, amely *magát a hitjavítást*, tehát nem egy felekezetet, képviselte. Az egyházak, felekezetek között ekkor még a határvonal a mai értelemben nem volt megvonva. Egészen a véletlen dolga, hogy először a lutheri és azután a kálvini iránynak is a hive volt. Az eszméknek, társadalmi mozgalmaknak nagy forradalmában nem

mindig lehet logikus következményeket találni. Dávid Ferenc életében is találunk olyan helyeket, midőn mint vezető ember olyan álláspontot véd, amely későbbi tanításaival ellenkezik. Ilyen a Stancaroval és Kálmáncsehivel való vitája. Azonban ez csaknem minden vezető embernél előfordul. Abban az időben senki sem tudta, hogy a hitjavítás mozgalma mire fog vezetni. Dávidot a reformáció áradata magával ragadta. Először talán csak magával sodorta, de csakhamar kitűnt, hogy az ár nem sodorhatja el és hogy az árnak nemcsak *uszója*, hanem *irányítója is*. Nem esküdött egyetlen reformátorra, egyetlen „emberi“ tekintélyre, egyetlen tételre sem, hanem mindig az igazság, a szentírás és azoknak lelkiismeretes megvizsgálása lebegett szemei előtt. Dávid Ferenc sohasem tette magáévá sem a lutheri sem a kálvini hittani rendszert. Ezért nem lehet azon csodálkozni, hanem éppen, természetesnek kell vegyük, hogy Dávid Ferenc munkássága az unitárizmusban csucsosodott ki. Ez a dolgoknak természetes rendje.

Éppen ezért a Dávid Ferenc lelki fejlődését csak a megneméértés tekintheti könnyű, föltületes vallásváltoztatásnak, amint az elfogult történetírás oly gyakran tette. Nem fogadhatjuk el tehát Pokolynak, a különben jeles egyháztörténetírónak az elfogult százsz történetíró (Schaesius) alapján irt következő jellemzését:¹ „Csodamód ujságszerető, szerfelett dicsvágyó és a szinpadias vitalkozásokat annyira kedvelő férfiú volt, hogy soha nyugodni, sem magával egyenlőt — hagyján, hogy nagyobbbat — tűrni nem tudott. Az igazság szép hives patakára kívánczó lelke „csodamód ujságszerető“ volt, szerfelett fogékony a hirtelen benyomások iránt és érzéketlen a haladás nagy törvényeivel szemben. Az egykorukat, a megnyert elvtársakat fogvatartó, szinte elbüvölő külszin leple alatt nem a vezér, nem a mester, hanem az örökkösen vezetett, örökös tanítvány van valóságban, aki csak a részletekérdések igazsága iránt bir fogékonyssággal.“ Ez a jellemzés azért jellemző, mert a valóságnak éppen az ellenkezőjét mondja. Dávid Ferenc szellemi fejlődését nem lehet „a szerfelett való ujságkeresés“ fogalmával összezavarni. Az ilyenek a divatnak hódolnak, a hatalmasok kedve szerint hajbókolnak és nem szokták a Golgotha utját járni.

Dávid Ferenc tehát, midőn beleáll a reformáció sodrába, elő-

¹ Pokoly József: Az erdélyi ref. egyháztört. I. k. 183 l.

szőr az Erdélyben gyorsan és legelőször elterjedett lutheri reformációnak a hive és harcosa. Teljesen a véletlen dolga, hogy nem ebben az irányban fejtette ki reformtevékenységét. A Luther reformációja tulajdonképpen a germán szellem szülötte. Teljes mértékben tehát csak a germán lelket elégítheti ki. Még a vezető reformátorok maguk sem látták a hatalmas mozgalom teljességét. Nem lehet azon csodálkozni, hogy midőn egy más irányzat, a genfi reformáció eszméi jutnak Erdélybe, Dávid Ferenc „a magyar vallásnak, vagy kolozsvári vallásnak“ nevezett kálvini iránynak lesz az irányító vezére. Nagy gondolat él a lelkében: Erdélyben a reformáció hiveit, a szászokat és a magyarokat egyesíteni akarja. Az egyezés nem sikerült; a nagy társadalmi elgondolás csak terv maradt, a szászok külön megmaradtak a Luther tanai mellett, a magyarok pedig Dávid Ferencsel és sok más kiváló reformátorral Kálvin tanai alapján reformáltak. Itt jegyezzük meg jól, hogy amikor Dávid Ferenc a kálvini irányra tért át, csak az urvacsorai kérdés volt előtérben. A vallás többi és ennél mai szemmel nézve, lényegesebb kérdései csak ezután következtek. Akkor azonban, minden nagy kérdés volt: a kis *i*-óta betüért is nagy dolgot műveltek. Ennél nagyobb kérdések is csakhamar előtérbe kerültek. Előtérbe került természetesen a szentháromság kérdése is. A némely és mondhatnók ellenséges történetírók Dávid Ferencnek ezt a lelki alakulatát mások hatásának tulajdonítják. Pokoly szerint Blandrata beavatta Dávidot „a maga tudományába“. A kortárs Mélius Péter óta számtalanszor megisméltődött az a vád, hogy Dávid egyszerűen átvette a Genf mellett megégetett Servét tanait, mert az üldözött „Kereszténység visszaállítása“ című könyvéből Erdélybe is eljutott néhány példány. Természetesen Servét és Blandrata is hatott Dávid Ferencre, de ez a hatás nem szolgálai hatás volt. Olyan munkamegosztás nincs a szellemi éleiben, hogy az egyik megszüli az igazságot és a másik trombita hangjával és éles dialektikájával tovább terjeszti. Dávid Ferenc lelke elég nagy és elég gazdag volt ahhoz, hogy eszméket termeljen, igazságokat állapítson meg. Valószínű, hogy Blandrata és Servét hatása nélkül is elért volna az Istenegység eszméjéhez. Dávid Ferenc ugyanis a reformáció alapelvéből a végső következtetést is levonta. Sok tekintetben eltérő szellem volt Luthertől és Kálvintól. Kálvin már 27 éves korában megállapította teológiáját és ki is adta „Institutio“ címen. Ettől lényeges

kérdésben el nem tért egész életében, legfőnnebb egyes tételeit még szigorította. Ugyanez a lélek volt Luther is. A lelkükben kialakított vallásos világképhez keresték a történelmi és bibliai alapot. A középkori kereszténység ennek nem felelt meg, de megfelelt az őskereszténység néhány zsinati végzése, a niceai, kalcedoni, konstantinápolyi stb. hitvallás és a bibliát is ezen szempontok szerint magyarázták. Dávid Ferenc ellenben fölszabadította magát minden teológiai hagyomány alól, tehát az őskeresztény dogmák hatása alól is. A bibliát minden előre elfogadott álláspont nélkül igyekezett megérteni. Áttanulmányozza az őskeresztény egyház történetét. Tanulmányainak eredményét néha prédikációiban is kifejezésre juttatja. „A királyok krónikáiból megtetszik, írja 1560-ban, hogy Krisztus születése után 230 esztendővel kezdetét azelőtt az apostol'ok közt és az ő tanításaikban hírét sem hallották sem az állatnak (lényeknek), sem a személynek; hanem mint a görög filozófus, Tertullianus Istennek gyülekezetébe akada, akkor találták ki ez igéket s átok alatt meghagyták, hogy Istent minden így vallja s e hitet felvegye; azután Athanasius 325 esztendővel kezdte ugyanezt erősíteni s császári hatalommal elfogadtatni; szintazonképen 400 esztendő elteltével Ágoston és Hieronimus idejében.“¹

A legelső, aki az állatról vagy alanyról — substantia — a vitás kérdést támasztotta, Osius kordubai püspök volt, amiből sok tévelygés származott... Mily egyszerű az apostolok tudománya, ők mindig egy Mindenható Atya Istenről prédikáltak; Jézus a tanítványokat így tanította könyörögni: Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben! János így kezdi egyik beszédét: Ez az örök élet, hogy megismerjenek téged egyedül igaz Istennek és akit elbocsátottál a Jézus Krisztust! Mily egyszerű, tiszta és könnyű ezt megérteni.“² A többiekben bírálja a háromságtant s azzal fejezi be: „Ime a kereszténység eltévelyedése, a Szentírás e helyeinek felforgatása, a régi egyszerűségnek összebonyolítása által.“

E megállapítás akkor történt, mikor még Dávid Ferenc a kálvinhitűek püspöke volt. A kérdés fokozatosan megért benne. 1566-ban egy iskolalátogatás alkalmával kipattant a szikra, amelyből nagy tűz lett. Károlyi Péter rektor az iskolában az egy Isten-

¹ Horváth Cyril: Magyar irod. tört. I. 234.

² Horváth Cyril: i. m. 234. l.

ről tanított éppen, mikor Dávid Ferenc, mint p'ébános látogatást tett. Károlyi a háromságban értelmében magyarázott, Dávid Ferenc ellene szólt: „Az Isten lélek, lélekben kell őt imádni, szellemünkkel s szívben hozzá emelkedni.“ Oly szép és nagy gondolat, amely a mai emelkedett lélek benső sugallatára mutat: itt nem a tudós dogmatikus, nem a teológus beszél, hanem az evangélium által ihletett lélek. Károlyi Péter megjegyezte Dávid Ferenc vallásától és Méliusz Péterhez folyamodott segítségért. Ezzel Méliusz Péter és Dávid Ferenc utjai ketté válnak, hogy azután csak szóbeli vagy írásbeli vitatkozások alkalmával találkozzanak.

Dávid Ferenc azonban nem magánember volt, hanem a reformáció egyik vezére. Ahogy a Kálvinhitűekkel megtörténik a szakítás, zsinat zsinatot, vitatkozás vitatkozást ér. Dávid Ferenc a vitatkozásokban nagy sikereket ér el. Ebben nemcsak trombitahangja, hanem éles dialektikája és bámulatos bibliajártassága is segítette

A viták és megbeszélések eredményeképpen hitvallást állítottak össze, amelyben minden biztonnal Dávid Ferenc is részt vett. Ebben azonban már látszik, hogy sok mindenre figyelemmel kell lenni. Egyszerre nem lehetett átjutni az u. n. tiszta unitárizmusra. A régi teológiai hagyományokból valaminek meg kellett maradnia. A Szentháromságot azonban már teljesen bibliaellenes tannak mondja. Dávid Ferenc „Rövid magyarázat“ című 1567-ben megjelent művében Krisztusról így ír:

„Annakutánna hiszünk egy urunkban, Jézus Krisztusban, ki nek általa mindenek vannak (I. Kor. 8), magasságbeli Istennek Fiában (Luk. 1.), mely az Atya Istennek erejével árnyékoltatván, fogantatott Szent Lélektől a Szűz Máriának méhében (Luk. 2., Máté 1.) mely Krisztusban az Atya Isten az utolsó időben magát megjelentette. (Zsid. 1.)

Ezt az Istennek fiát sem láthatatlannak, sem halhatatlannak, sem mindenekefelett való Istennek, avagy kiből mindenek volnának, sem önmagától való Istennek soha nem valljuk lenni“.

Folytathatók Dávid Ferencnek többi ugynevezett credoját, hitvallását egészen a legutolsó munkájáig és haláláig, de azok nem mutatnak sehol lényeges változást. Jézust gyakran Istennek nevezi a szentírás egyes helyei alapján, azonban ez az Istenség, amint Iván László kifejti, más, mint az Atya istensége. Az Isten szó itt csak jelzőnek felel meg és isteninek értendő. Így tehát Dá-

vid Ferencnek az unitarizmusában nem volt változás. Az újítás vádja erőszakolt volt. Dávid maga tiltakozott is az ellen, mert állítása szerint a gyulafehérvári és nagyváradai hitvitákon azok a kérdések, melyeket Blandrata ujaknak mondott, mind e'őfordultak és maga Blandrata is helyeselte akkor. Kanyaró szerint Blandrata kishitűen lebeszélte Dávidot arról, hogy vallásáról határozottan kifejtse álláspontját.

Az egyházi beszédeken kívül még Dávid Ferencnek vitairatai, valamint a vitatkozásai érdemlenek kiváló figyelmet. Azonban ezeknek tüzetes megvizsgálása nagyon igénybe venné időnket. Csak egyet kell megemlítenünk, a De dualitate, a kettősségről való posthumus iratát, amely nagyon megkínózta a történetírókat. Ugyanis Jakab Elek nem tartotta a Dávid Ferenc művének és nem foglalkozott vele. Pokoly annak tartotta, de őt nem segítette elő Dávid Ferenc megértésében, hanem megmaradott abban a tévedésében, hogy Dávid Ferencnek ingadozó volt a teológiai álláspontja. Ujabbán Dr. Borbély István amellett foglalt állást, hogy ez a Dávid Ferenc utolsó irata. Ha a belső tartalmát megvizsgáljuk a műnek, Dávid Ferenc művének kell tartasuk. Ezekben is azt látjuk Dávid Ferenc vallását illetően, mint amit fönnebb elmondottunk nagyjában. Írásai telve vannak meglepő fordulatokkal, költői képekkel s nemes egyszerűséggel. Nemcsak ismeri korát töviről hegyire, hanem a jövőbe is lát. Kortársait nemcsak szárnyaló gondolataival és mélységeivel haladja túl, hanem fenkölt nemes lelkével is. Az ellenfelei a vitában legyőzötteket mind kivégzéssel sujtánák, beszédekben pedig nagyon durva kifejezéseket használnak: Dávid Ferenc ezt sohasem teszi. Ő mindig türelmes. Türelmessége azonban sohasem jár együtt a vallási közönnyel, mint az életben rendszeren találjuk. Hite oly erős és határozott, mint a szenteké és fanatikusoké.

Dr. Iván László a religiosumot, a vallásos élményt kiválóan megtalálja Dávid Ferencben s azt mondja a racionálizmus vádjával szemben, hogy benne az érzelem a tulnyomó s hogy kiválóan vallásos típus. Ez igaz is, de hozzá kell tegyük: benne az érzelmi elem kiválóan párosult az értelmivel és az akaraterővel. Ez tette képessé arra, hogy a vitatkozásokban olyan nagy eredményeket érjen el. A csak érzelmi típus könnyen miszticizmusba, quietizmusba, vagy pietizmusba vagy pedig más szélsőséges irányba süllyed. A helyes vallásos szellem kialakulására a *lélek egésze*,

tehát az érzelem, értelem és akarat közreműködik. Akkor áll előtünk a helyes vallásos típus, ha az érzelem a tulnyomó a vallásban. Melyik volt Dávidnál tulsúlyban? A mult században, a racionálizmus virágkorában azt mondták, hogy az értelem. Egész sorát találjuk a tanulmányoknak, melyek a XVIII. századi felvilágosodás és racionálizmus eszméit mind megtalálják a Dávid Ferenc munkásságában. A nagy szellemek közös végzete az, hogy mindenkor megtalálja a maga szükséges eszméjét benne. Azt hiszem, nemcsak a mai kor szelleme, hanem az igazság maga is azt mondja, hogy a Dávid Ferenc vallása nem volt rideg észvallás, hanem az érzelmek mélységét magában foglaló nagy és szent hódolat a mindenség ura, az emberiség szerető édes Atyja iránt. Nem egészen véletlen, hogy hittani-teológiai rendszert nem dolgozott ki. Ennek nemcsak az volt az oka, hogy nagyon el volt foglalva és csaknem folytonosan küzdenie kellett a különböző áramlatokkal, hanem talán nem is akarta. Az ő számára elegendő siker volt, hogy Jézus Atyját megismerte és azt a vallásos tapasztalat középpontjává tette. Midőn az Atya megismeréséről beszélünk, hiba volna a logikai megismerésre gondolni. A megismerés: teljes átadás, megvalósítás és teremtés fogalmával szinonim fogalom; fölismerése annak, hogy mi Istenben vagyunk és Isten mibenünk. Az Isten imánenciájának nagy gondolata hatotta át Dávid Ferencet és ez egy egészen nagyszerű vallásos képet létesített benne. Isten az emberiség gondviselő, szerető édes Atyja, az emberi szellem szabadsága és a lélek halhatatlansága, ez a három nagy eszme töltötte be egész életét és munkásságát. A kifejezésekben nem volt mindig szabatos, hogy is lehetett volna a XVI. század forrongásában, mikor a reformációval együtt fejlődött ki a nemzeti nyelv is. Azonban mégis, még a mai szemmel nézve is oly nagyszerű volt, hogy értékét alig lehet megállapítani. Jó, hogy november 15-ike mintegy kötelességünké teszi, hogy minden évben legalább egyszer foglalkozunk Dávid Ferenc halhatatlan eszméivel, hogy újabb hitet, újabb erőt és lelkesedést nyerjünk a létért való küzdelemre, a tökéletesség felé való haladásra. Mert a Dávid Ferenc vallása ma is vezet, irányít és lelkünket megihletti. Arra a benső, jézusi tapasztalatra vezérel, hogy Isten mindig mivélünk van.

Benczédi Pál.

Benczédi Gergely.

— Születésének százéves fordulójára. —

„Bíztat a remény, hogy valamint a természet az ártalmast is hasznossá változtatja s a megsemmisülni látszó testek koporsóját is csak új parányok illatos bölcsőjévé alakítja, úgy a hálátlan nemzedék romjaiból is kétségkívül mindig egy hálásabb, egy kegyeletesebb csirája fejlődik ki, mert ami jó, az meg nem semmisülhet, annak örökre fenn kell maradni.“ Ezt mondotta Benczédi Gergely 1873 május 22-én a Koncz János jóltevőnk emlékezetére szentelt ünnepen. Ez a derűlátástól átítatott gondolatmenet vezet minket, midőn az ő áldott emlékezetét születésének százéves fordulóján fel akarjuk újítani. Ez vezet, mert nekem úgy tetszik, mintha gyorsan élni igyekvő korunk elfeledkezett volna az ő tiszteletreméltó alakjáról és az ő személyiségéből kisugárzó erkölcsi tanulságokról. S ebben, mintha részes lenne az a világválság is, amely a tűrés, szenvedések és nélkülözések egész elviselhetetlen tömegét zúdította ránk. Tóth György atyai pártfogója, vezetője, irányítója iránti háláját akarta kifejezni emléke iránt 1915-ben, mikor özvegye is elköltözött az élők közül, midőn élet- és jellemrajza megírására pályadíjat tűzött ki. A világháború tombolása közben a pályázat sikertelen maradt nemcsak az első, hanem a második kihirdetés után is. Ezt akarjuk a következő sorokban némileg pótolni, hogy ne lehessen korunkat a hálátlanság súlyos vádjával illetni s a Keresztény Magvető részéről is lerőjjük hálánk adóját azokért az értékes közleményekért, melyekkel szorgalmas és fáradhatatlan kutatásai eredményeként hasábjainkat felkereste.

Benczédi Gergely 1839 március hó 29-én Felsőbenczében született. Iskoláit Székelykeresztúrt, Toroczkón, Tordán és Kolozsvárt végezte. Bármily érdekes volna iskolai élete fontosabb mozzanatait feltárni, le kell mondanunk erről; csak azt említjük fel, hogy állandóan szorgalmasan tanult s minthogy szülőitől nem sok anyagi támogatást remélhetett, jóformán egész tanulói pályáján

saját magának kellett fenntartania magát. 1851 szeptemberétől Keresztúrt, 1852—56-ig Toroczkón, 1856 őszétől 1859-ig Tordán, 1859 őszétől Kolozsvárt tanult, 1862 júniusában érettségit tett s az orvosi pályát szerette volna választani, de minthogy atyja nem akarta a szükséges költségeket vállalni, ősszel teológus lett. 1863. évi Főtanács akadémitának választotta azzal a feltétellel, hogy a jogakadémiára kinevezett Berde Áron helyét elfoglalandó, előbb Göttingába s azután az angol unitáriusok segélye mellett Londonba menjen s a természeti tudományokra készüljön. 1864 március 17-én Kolozsvárról elindulva Göttingába, innen 1864 szeptember 29-én Londonba utazott. Az University College-ben hallgatott fizikát, vegytant, állattant, összehasonlító bonctant és mennyiségtant, mely tárgyakból kitüntetéssel tett vizsgálatot s a Times közölte is nevét az ottani szokás szerint a többi kiténtettekével együtt. A Manchester New Collegeben Martineautól etikát, Taylertől angol irodalomtörténetet hallgatott. 1866 szeptember 10-én érkezett haza Kolozsvárra.

Az 1866. évi Főtanács rendes tanárnak választván, Berde távozása után tanítani kezdte a fizikát, vegytant, állattant és növénytant. 1867 szeptember 1-től 1877 szeptember 1-ig igazgató 2 évenként újraválasztva, 1872-től a főpapizék tagja, 1881-től a vallásközönség közpénztárnoka, 1881-től a jószágfelügyelőség tagja és pénztárnoka, 1882-től a tanári nyugdíj és özvegy- árva-alap pénztárnoka, 1891-től a kolozsvári főgimnázium pénztárnoka. Ezek életének külső sorsfordulatai. Nincs benne semmi rendkívüli: szépen egyenletesen felfelé ívelő pálya minden könnyökharc és érvényesülésre törekvő tülekedés nélkül. Az iránta megnyilvánuló bizalom és reménykedés viszi előbbre.

Tanári állásának elfoglalása az alkotmányos élet derengésének idejére esett. Még fél esztendeig sem tanított s 1867 februárjában jött a hír, hogy a király kinevezte Andrassy Gyulát miniszterelnöknek. Minden házon nemzeti zászló lengett. Az ifjúság is kitette a kollégiumra az igazgató híre nélkül. Az igazgató (Nagy Lajos) bevétette, mire az ifjúság felzúdult, a padlás ajtaját szétzúzták, erre engedni kellett. Este önkéntes kivilágítás. Az iskola homlokzatán Magyarország és Erdély egyesített címere alatt ez az írás: In hoc signo vinces. Áprilisban a 18 évi száműzetésből hazatérő Berzenczey László a városi vígadóban felolvasást tartott. Júniusban úton-útfélen, családknál, sétatéren, kávéházakban foly

a vitatkozás Kossuth Lajos leveléről. Voltak, akik pár héttel azelőtt istenítették Deákot s most árulónak mondják. Benczédi naplójában ezt jegyzi fel: „1967 fog helyesen ítélni a ma történekről, nem mi, akik benne vagyunk s semmit se tudunk, nem értünk s mégis nagybölcsen kritizálgatunk“. 1872 júniusában még a gyermekek is nagy örömmel ujságolták egymásnak Zsófia főhercegnő halálát, aki „fekete emléket hagyott magáról a magyar nemzet szívében“.

A fiatal tanár nem valami zordan visszavonuló magánéletet élt, hanem barátaival és barátnőivel kellemes és vidám érintkezést tartott fenn. Az unitárius fiuknak és lányoknak volt egy köre, melyet tréfásan *sáskagyűlésnek* neveztek el, — amint mondja, — nem éppen alap nélkül, mert néha 25-ön is voltak. Vasárnaponként sokszor, ünnepeken mindig összegyűltek egyik, vagy másik leánynál s a délutánt és estét kedvesen töltötték el, játékokkal, néha táncolva is. Naplójában feljegyzi, hogy kik vesznek részt a gyűléseken. A fiuk azután a sok kedves időtöltést és traktálást néha úgy viszonzozzák, hogy éjjeli zenét adnak választottjaiknak. 1871 pünköszt első napján a sáskagyűlés Mikó Klárinál volt, aki most már jegyese. A magyar ruha az Erdélyi Múzeum megnyitásakor 1859-ben kezdett feltűnni. 1860 tavaszán általános lett. A vénebb diákok azonnal csináltattak maguknak. Ez volt a divat a férfiaknál 1869-ig, a nők hamarabb levetették. Ekkor br. Wesselényi Béla kezdett cilindert és német ruhát viselni s egy év alatt a fiatalság németbe bújt. 1871 telén Benczédi is német ruhát csináltatott magának, mert bálba már senki sem ment magyarban: „Ilyenek vagyunk mi magyarok. A nemzetiségből is divatot csinálunk“. Az akkori társadalmi felfogás megvilágítására szolgál az a feljegyzése is, hogy 1872 december 28-án Céckén bál volt, zongoraszó mellett táncoltak, miközben az ifjúság kurtaszárú pipából dohányozott. „Nálunk Erdélyben a világért sem tennék meg, mert az o'yan fiatalember örökre ki lenne zárva a társaságból“, mondja Benczédi.

Szűnideit rendszeren kirándulásokra fordította. 1867 augusztusában Homoródfürdő—Csíkszereda—Csíksomlyó—Tusnád—Bükszád útát tette meg, megjárta a Szent Anna-tót, a torjai bűdös barlangot. Ma a kirándulások idejében látjuk, mennyire igaza volt, midőn így szól: „Mily jövője lesz e helynek idővel! Most a lehető legprimitívebb.“ Bükszádról Málnásra, Sepsiszentgyörgyön át Előpatakra, Brassóba, Bölnön, Ürmösön át haza Benczédbe. 1868 július-augusztusában: Marosújvár, Enyed, Gyulafehérvár, Zalatna,

Abrudbánya, Verespatak, Nagyg, Tekerő, Déva, Vajdahunyad, Keresztes, Piski-hid, Szászváros, Szászsebes, Szeben, Vizakna, Alsószombafalva s végül Előpatak, hol Uzoni barátjával négy napot töltött. 1869 nyarán a nagy magyar Alföldöt járta át: Debreczen, Czepléd, Szeged, Hódmezővásárhely. Bármily érdekes lenne megjegyzéseit, tapasztalatait idejegyezni, helykimélés szempontjából le kell mondanunk arról. Ezért csak annyit, hogy az alföldi zsványokról hallott sok történet miatt kissé félt az Alföld sivatagján elindulni. A hódmezővásárhelyi népviseletet elragadó szépségnek, a népet igen értelmesnek, épnek és izmosnak találta és ítélte s feljegyezte azt is, hogy a cseléd gazdáját tekintet nélkül korára bátyám uramnak, nénémasszonynak szólítja.

1871 július 4-én volt menyegzője Mikó Klárral, Mikó Lőrinc volt tanár és pénztárnok leányával. E házasságból 6 gyermek született. Zsuzsika 1872 június 4, Lőrinc 1876 augusztus 26-án, meghalt 1895 február 10-én, Klári 1878 október 29-én, meghalt 1886 január 3-án, Andor 1881 április 21-én, Ferenc 1883 február 28-án, dadogása miatt föbelőtte magát 1902 január 2-án és László 1890 február 7-én.

Aki Benczédit csak idősebb korában ismerte, szinte el sem hiszi, hogy mennyit betegeskedett. Naplója tele van erre vonatkozó feljegyzésekkel s panaszokkal, hogy emiatt nem tud annyit dolgozni, amennyit szeretne. 1860 nyarán diákkorában Céckén a sok dinnye miatt rázni kezdte a hideg s egész következő júniusig rázta. Ekkor Kövendre ment tanítványa szülőihez (Gál Miklós), két hétig mindennap savót ivott s ettől hagyta el a hideg. Irtózatosan el volt pusztulva. 1866 augusztus 2-án Londonban: „Testileg is nagyon beteg vagyok, de sokkal terhesebb lelki betegségem. Talán soha többé hazámat meg nem látom.“ 1867 nyarán Homoródfürdőre ment gyenge egészsége erősítésére. 1869 nyarán alföldi útján egy nap annyira beteg lett, hogy ebédelni is alig tudott. 1871 február 24-én Ferencz Józseffel, ki Bánffy Miklósnét megy temetni, Pestre megy, mert rosszul van s meg akarja próbálni, nem használ-e a levegőváltoztatás. 1872 június végén borkúrához fogott, melyben egy csepp vizet sem szabad inni, csak bort minden második nap s egyebet nem szabad enni, csak zsemlyét. Egész júliusban nagyon rosszul volt. 1874 július 3-án indult Céckére, onnan Lindewiesebe bor-, vagy Schrottkúrára. Pár év óta roppant főfájásban, álmatlanságban és étvágytalanságban szen-

vedett, reggelenként az erős köhögés majd megfojtotta. 1873 telétől kezdve a jobb szeme is erősen fájt minden orvoslás mellett is. A kúra július 8-tól augusztus 17-ig s két heti szünet után a második kúra október 27-ig tartott. Amig oda volt, a kolera 100,000 embernél többet megölt Magyarországon. Neki Pap Mózes tanártársa nejét és az „ő” második apját, Zathureczky Gedeont vitte el. 1874 december 31-én ezt jegyzi fel Naplójában: „Talán ez lesz rámnézve az utolsó év. El kell pusztulnom a borzasztó főfájások miatt. Szellemi munkára szinte képtelen vagyok, csak épen teszem kötelességemet, amennyit lehet. Sokat tehettem volna eddig is, de az örökös betegeskedés meggátolt“. 1875 júliusában ismét a borkúrához fogott, hogy — amint mondja — nyomorult életemet legalább nyújtsam, amig lehet. Úgy szeretnék dolgozni, státusom érdekében csekély tehetségem szerint működni s már több évek óta szinte képtelen vagyok még a szoros kötelességet is teljesíteni. Oh Istenem, milyen szomorú az én sorsom!“ Még a halál gondolatával is foglalkozik. A későbbi években már ritkábbak a feljegyzések betegségről.

A következőkben tanári és igazgatói, pénztárnoki működését és unitárius egyháztörténelmi kutatásait kísértjük meg jellemezni s végül szellemi alkatát megrajzolni, mellyel az unitárius közélet embereinek általános tiszteletét és nagyrabecsülését érdemelte ki.

I. Mint kötelességeit híven teljesítő tanár tanítványaitól is szigorúan megkövetelte a tanulást és a kötelességmulasztás felett soha semmi körülmények között nem hunyt szemet. Nem rettentette vissza ettől semmi félelem. Szigorúan osztályozott, de nemcsak tanára, hanem atyai barátja, tanácsadója, vezetője és támogatója is tudott lenni tanítványainak. 1867 március 5-én éjjel két ablakát beverték azok, akiknek a téli vizsgákon szekundát adott. El volt rá készülve, számba sem vette, mert „gyávaság lenne magamat visszarettenteni engedni lelkiismeretes meggyőződésemet követésétől“. 1867 júniusában feljegyzi, hogy 34-en tették le a VIII-os osztálybeliek a szigorlatot, „ha ugyan annak nevezhetem“, kik közül legalább 6 rendkívül gyenge volt s mégis áteresztették. „Én eleget küzdöttem, hogy vagy egyet vessünk vissza, de nem állottak rá“. A természettudományokat tanította nemcsak benn az iskolában, hanem künn kultúrális akciók révén a társadalomban is. A tanterületi főigazgató kezdeményezésére a felnőttek iskolán kívüli

oktatása rendjén heti 2 órát vállalt vegytanból. Első volt, aki a Roscoe-rendszert magyar földön tanítani kezdte. Felhívták a céhmestereket és iparosokat, hogy az előadásokat minél többen látogassák, mert csak így lehet valamire menni. Nálunk az ilyen dolog abban az időben még nagyon szokatlan volt. 1873 tavaszán Tisza László Ilona nevű lányát tanította s vizsgáztatta le vegytanból. Azután, minthogy nálunk mindenki csak jogász, vagy pap akart lenni, a végzeteket technikai pályákra kezdette terelni. 1868-ban két fiút beszélt rá, hogy menjenek Pestre „a telegraphirozás megtanulása végett“. Azelőtt 1 ment Bécsbe, 2 Budára a technikára, 2 Selmece.

A közbizalom egy évi tanári működés után igazgatónak választotta. Elődje 4 esztendeig Nagy Lajos, akiről tudva van, hogy az állandó és folytonos figyelmet és lekötöttséget kívánó állás a maga fegyelmző hatóságával s rendszeres nyilvántartást igénylő éberségével nem volt szíve szerinti foglalkozás. Rendet, fegyelmet nem tudott tartani, nem volt semmi tekintélye. Pedig az ifjúság — mint Brassai írja — a lelki és erkölcsi krízis állapotában van. A szabadságharc s a rákövetkező passzív ellenállás megmetyélezte szellemét. Leckék helyett a megye- és országgyűlések karzatára járnak, saját dolgozataikra előfizetéseket gyűjtenek, másokat, felnőtteket tanítanak s maguknak nincs kedvük tanulni. Ők akarják megállapítani, hogy mit tanítsanak s mit ne. Bírálják tanáraik tehetségét, egyéni, családi életét, tanítási módját. Paskilusokat írogatnak ellenük, torzképeket rajzolnak róluk, szerénytelenek, önhittek. Az iskola padjairól akarják vezetni a világot. A tanulásvágy e megdermedése nem helyi jelenség, hanem mindenfelől fajdalmasan tapasztalt tény. Oka az, hogy az önkényuralom alatt a passzív ellenállás a tanárról az ifjúságra is átragadt. A tanár csak kénytelenségből tanított, a tanuló csak kénytelenségből tanult, mint „az úr dolgára“ nevű jobbágy. Robotmunka volt hasonló eredménnyel. A tüntetésekre felhasznált ifjúság politikai tényezőnek vélte magát s aszerint viselkedett.¹ A kor divatos frázisa, hogy a tekintélyek kora lejárt. Nincs ennél hazugabb és kártékonyabb elv, mert egyéni és társadalmi szükség a tisztelet és a természetes kivívott és elismertett tekintély.²

¹ Rövid elmélkedés az iskolaügy felett. Keresztény Magvető 1861.

² Még egy kis elmélkedés az iskola ügye felől. Keresztény Magvető 1868. 222—227. 1.

Benczédinek kellett tehát a túltengő önérzetű, laza erkölcsű és fegyelmetlenül ifjúságot rendbeszedni és megfegyvelmezni. 1871 júniusában feljegyzí naplójában, hogy a teológusok nem akartak iskolai pénzt fizetni s ő nem bocsátotta őket vizsgára, amiért jelentették, hogy nem tétetnek a gyermekekkel vizsgát. A konzisztoriumhoz folyamodtak s Nagy Elek főgondnok meg akart nekik bocsátani, hogy tehát semmi iskolai díjat ne fizessenek. Attól félt, hogy elhagyják az iskolát s nem lesz köztanító. Benczédi meg az iskolai fegyelem lazulásától félt s attól, hogy példát adnak arra, hogy erőszak által „sturm-peticióval“ mindent kivihetnek. A főgondnoknak keményen ellenállott s az ő felfogása győzött. A másik adatot dr. Gyalui Farkas úrtól hallottam, kinek esetét az Unitárius Közlöny f. évi 3. számában az ő leírása alapján már elmondottam s azért itt nem ismétlem. Ő mondja, hogy mint kis diákok, róla, mint a „szigorú igazgató úrról“ beszéltek. 1873 május 13-án — mint Naplójában olvasom — az ifjúságot keményen megleckéztette, mert a jóltevők emlékünnepe'yére nem akadt senki pályázó, holott a pályázat már januárban ki volt hirdetve. Az igazgató hivatalos helyzetét nehezítette az, hogy hivatalbeli jog- és hatásköre nem volt szigorúan körülírva és az ifjúság — ma elképzelhetetlen módon — makacsul ragaszkodott a régi időből származó autonomikus jogaihoz. Hiszen még 1879-ben is, mikor az Apolló-kör szabályzatát hosszú vajudás és tárgyalások után megállapították, az ifjúság jogosultnak érezte magát annak kikötésére, hogy az alapszabályokban módosítás az ő beleegyezésével nem történhetik. Új alapszabályokat, vagy módosításokat eszközölni sem az ifjúságnak az E. K. Tanács tudta nélkül, sem az E. K. Tanácsnak az ifjúság beleegyezése nélkül nem lehet. Igazgatói utasítás 1815-ben készült először s ez volt érvényben az ő idejében is 1878-ig. Amilyen széleskörű, szinte autokrata hatásköre alakult ki az igazgatónak a XVII-ik és XVIII. század folyamán, épen olyan szűkre szorult ez a hatáskör a XIX. század 30-as éveitől, mikor az igazgatóválasztás két évenként ismétlődött. Az 1839. évi törvény-előkészítő bizottság egyik tagja az iskola körüli fogyatkozások között elsőnek említi, hogy „a rector tekintete nem elég nagy.“ Az 1878. évi utasítás szerint habár vezető, semmi rendelkezési joga nincs. Legfeljebb kezdeményezhet, indítványozhat és javasolhat, de nem rendelkezhetik. Ez a szűk hatáskör az egyházi autonomiából s az egyház állandóan szorult anyagi helyzetéből foly. Sok elő-

nye van, de tagadhatatlanok hátrányai is. Arra termelt embernek nincs módja a fejlesztésre és előrelendítésre s gyakran csupa akadémuskodással kell küzdenie egy s más terve és akarata végrehajtásánál. Viszont autokrata természetű igazgató működésének féket vet a hatáskörnek e szűkre szabott korlátja. S az esetleges basáskodásnak már eleve útját vágja az, hogy rövid időre terjed megbízatása. Az igazgató a tanári karban néha még csak nem is primus inter pares, hanem az egyéni szeszélyeknek és kívánalmaknak ide-oda rángatott végrehajtója, a hibáknak, melyek talán nem tőle erednek s melyeket szűk hatásköre miatt sem megelőzni, sem megszüntetni nem tud, takargatója és védelmezője. E szellemi és erkölcsi légkör és az igazgatói hatáskör figyelembevételével kell megítélni Benczédi 10 évi igazgatói működésének eredményeit.

E 10 esztendő alatt a *tanulmányok tervében* lényeges változás nem történt. Érvényben volt az abszolutizmus után Brassai, Berde és Kovácsi által készített s az 1863 évi Főtanács által elfogadott tanterv, amely 3 részre tagolódik: reális, humanisztikus és tudományos. A középső fokon (I—V. g. o.) főtantárgy a magyar nyelv, a tanulmányok középpontja, mintegy visszahatásul az Entwurf németesítő törekvése ellen. A 4 alsó osztályban (I—IV. g. o.) minden tárgyat egy-egy tanító tanít, az V—VI. o.-ban is lehetőleg több tárgyat tanítson egy tanító, a többi osztályokban „az életben levő szakrendszer hagyassék meg“. Ez a tanterv teljesen figyelmen kívül hagyja tanulmányi rendszerét és jó oldalait az Entwurfnak, melyre a sok keserűség miatt még visszaemlékezni is fájt. Súlyos következménye lett a törvény amaz intézkedésének, melyet persze a nincs, a szűkös anyagi helyzet diktált, hogy az alsóbb osztályokban minden tantárgyat egy ember tanít. Ez az intézkedés még az 1871. évi törvényben is benne maradt, amely kimondja, hogy a köztanítókat az E. K. T. nevezi ki — nem az igazgató, mint eddig — „amennyire lehetséges, egyházi állomásra készüljék ifjakkból“. Az 1876. évi árkosi zsinat maga állapítja meg, hogy „eddig érezhető hiány volt állandó tanítók hiányában ú. n. köztanítók alkalmazása nemcsak a papjelöltek közül, hanem a teológiai tanfolyam növendékei közül is“. Csakhogy ez a megállapítás és a hiány megszüntetése kissé későn jött. Mert ez években az iskola színvonala sülyedőben, jó hírve veszendőben volt. Jakab Elek¹ „fájdalommal állapítja meg, hogy a mi gimnáziumi ta-

¹ A gymnasiumi oktatás általában s különösen a budai kir. egyetemi főgymnasiumnál. Keresztény Magvető 1875.

nítási és nevelési rendszerünkben igen sok és lényeges javítani való van. A baj forrásai: szakkönyvtárak, taneszközök, helyes pedagógiai és metodikai rendszer hiánya és az, hogy teológusokból, sőt VII—VIII. osztálybeli gimnázistákból lett tanonctanárokkal a mai idők, szükségek és tudomány igényei szerint tanítani teljességgel nem lehet“. E hátramaradottságnak oka az autonomia, a szegénység, a docendo discimus. Haladéktalanul eljött az ideje, hogy 12 rendes tanárral beállított, törvény- s korszerűen szervezett teljes főgimnáziumunk legyen papnöveldével és mesterképezdével összekötve“. Jakab Elek a súlyedés okai között nem említi az enyhe elnéző osztályozást, pedig az is közrejátszott a rossz eredmény előidézésére. Kanyaró iskolafőnök 1882 januárjában azt jegyezte fel a téli vizsgákról, hogy most sokkal szigorúbban osztályoztak, mert Pestről lejött iskolai felügyelő gondnok követelte, minthogy pesti embereink azt állították, hogy intézetünk már egész rossz hírbe kezd jöni „a sok kitűnős és mégis képzetlen fiatalember miatt“.

A *rendes tanárok száma* a tárgyalás alatti időben 8—11 között változott, de ezek között a teológiai tanárok is ott vannak. 1875-ben a Főtanács a Richmond-alap (5000 dollár) terhére, míg az alapítvány tart, kimondotta egy r. tanári állomás felállítását. Főszakmája a fűvészet és állattan. Ez a 10-ik rendes tanári szék. A tanerők száma az 1879/80-dik évben: van a teológián 5 tanár, de egyik a püspök, 2 lelkész is, 1 gimn. tanár, tehát csak teológiai tanár van 1; a gimnáziumban: 8 tanár, 4 „póltanár“ (diplomás, másutt alkalmazott, nálunk csak néhány órát adó), 3 „segéd-tanár“ (egyetemre járó, de oklevéllel még nem bíró tanárjelölt), 2 köztanító (papjelölt, de néha az egyetemre járó tanárjelöltet is nevezik így), 5 szaktanító (éneket, rajzot, írást, műéneket, testgyakorlatot tanítók, ma: mesterek) és 1 szaktanár (zenetanár).

Az *elemi iskola tantervében* az a változás történt, hogy 1868 őszén felállították a negyedik osztályt. Eddig a 3. osztály végzése után felvették a tanulót a gimnáziumba. 1867 augusztusában ugyanis Ferencz József azt indítványozta a nevelésügyi bizottságban, hogy mint tordai iskolánknál van, fel kellene állítani Kolozsvárt is a 4. elemi osztályt. A bizottság elfogadta az indítványt, mert az mintegy átmenetet képezne az I. g. osztályba, hol az ugrás igen nagy s a gimnáziumban a tárgyak halmaza és sokfélesége miatt nehezen halad a tanuló, másfelől azért, mert a két tanító fizetése

sem terhelné túl közpénztárunkat. Az 1868. évi népoktatási s az 1876. évi 24. t.-c. a népnevelési hatóságokról némi hatást gyakorolt kollégiumi elemi iskolánkra, legalább annyiban, hogy papnövendékekből és papjelöltekből lett tanítók helyét lassan és fokozatosan okleveles tanítók veszik át, 1875/76 től már ilyenek tanítanak. A kolozsvári közigazgatási hatóság követelte az elemi iskola hatosztályúvá fejlesztését. A Főhatóság ismételten kifejtette, hogy ez nem népiskola, hanem gimnáziumra „előkészítő“, mire azután bántatlanul hagyták szervezetét.

A gimnázium tantervében következő változások történtek: Az *organatanulás* 1860-tól kezdve kötelező volt, tandíjfizetés mellett a teológusokra kivétel nélkül, de nem voltak kizárva a gimnáziumi tanulók sem. Később a tandíj töröltetett s 1870/71-ben a tanulás rendszeresen megkezdett. 1878-tól csak az önként jelentkező teológusok tanulják. Díjmentesen tanították a *gyorsírást* is. A *műének* a IV. g. osztálytól a felső osztályokra, az alkalmas hanggal rendelkezőkre kötelezővé tétetett. A Tornavivoda elkészülvén 1872/73-ban a *testgyakorlás* tanítása megkezdődött. 1872/73-ban megkezdik az *élettan* tanítását. 1874/75-ben a IV. g. osztályban tanítani kezdték a *növénytant*, a IV. o.-ban az I. félévben az *emberi test szerkezetét*, a II.-ban az *élettant* Huxleytól, a VII—VIII. o.-ban *Roscoe vegytanát*. 1874 augusztusában indítványozta, hogy a számtan-órákon minden osztályban taníttassék a *méterrendszer*.

Az iskolai tanulmányok rendszerében az a változás történt, hogy amint az E. K. Tanács az 1876. évi árkosi zsinaton jelenti: a gimnáziumi oktatás az öt alsó osztályban egyöntetűen szerveztetett mind a három iskolánkban úgy, hogy az 5 alsó osztályt úgy lehet tekinteni, mint egy gimnázium párhuzamos osztályait.

Az ifjúság fegyelmezetlensége és laza erkölcsi felfogása volt az ok, amely az *iskolai törvények* újraalkotását és kinyomtatását szükségessé tette. Az előkészítés hosszú ideig tartott, mert az iskolai esküdt-szék korszerű megalkotása kérdésében nagyon megoszlottak a vélemények. Az előkészítés az 1869. évi Főtanácsra nyulik vissza, midőn a jegyzőkönyvek megvizsgálására kiküldött bizottság megállapította, hogy a tanulók igen gyakran járnak korcsmákba, vendéglőkbe s ezért szorosabb fegyelmetartást ajánl. A Főtanács megbízta az E. K. Tanácsot, hogy a rég szerkesztett és némely részeiben elavult iskolai törvényeket szerkessze újra. Az E. K. T. 1869 december 23-án felhívta az igazgatóságot, hogy — ha szük-

ségesnek látja a törvény újraszerkesztését, — tegye meg javaslatát. 1870 augusztus 25-én Benczédi beadja az új törvényeket. A Főtanács átvizsgálás és jelentéstétel végett bizottságnak adta ki. A bizottság jelentése alapján a Főtanács megbízta az E. K. Tanácsot az átvizsgálással, megerősítéssel és életbeléptetéssel. Az E. K. Tanács megint bizottságnak adta ki, mely beadta jelentését, ami visszaadott az igazgatóságnak: vegye fontolóra még egyszer az esküdtszék intézményét s hozza összhangba az újraszerkesztett törvénnyel. Ily előmunkálatok után az E. K. T. a törvényt megállapította, kinyomatta s 1871 szeptember 1-én életbeléptette. Az eddigi törvényektől eltérő intézkedései: ismer olyan rendkívüli tanulókat, akik nem kívánnak tanulni minden tantárgyat. Minden tanuló egy osztályban egy egész évig tartozik lenni. A köztanítókat nem az igazgató, hanem az E. K. T. nevezi ki. Az osztályozásnál a négy fokon kívül van egy általános osztályzat. Az esküdtszéknél az az irány, mely az ifjúság régi autonomikus jogait szűkíteni próbálja, itt jobban érvényesül. Az esküdtszék tagjainak választását nem a főnök, hanem az igazgató vezeti, a tagok száma 8, az esküdtszék 16-ot választ, kik közül 8-at az igazgatóság nevez ki. Nyári szünetben minden ügyben az igazgatóság ítél. Legfeltűnőbb vonása az esküdtszék hatáskörének szabatos körülírása. Az előleges nyomozást az igazgató rendeli el. A jegyzőkönyv felterjeszterdő az igazgatóhoz, ki a II.-fokú határozatokat az igazgatóság, a III.-fokúakat ennek útján az E. K. Tanácshoz terjeszti. Az igazgatóság felelősség esetén, mint másodbíróság ítél. Ilyen büntetés esetén az igazgató értesíti a szülőket. A fegyelmezés ezután nemsokára teljesen átment a tanári karra. Az 1896. évi iskolai törvények az esküdtszék intézményét már nem ismerik. Az 1871. évi törvényben a régőtől eltérő az ellenőri állás szervezése. Az ellenőr kötelessége az iskolai s templomi istentiszteletek s temetések alkalmával a rendre felügyelni, mi eddig a köztanítók teendője volt, kapuzárás után a szobákat a kíséretében megvizsgálni, ami eddig a soros esküdt dolga volt, a mulasztásokról készített névjegyzékeket ellenjegyezni s 2 példányban az igazgatóhoz beadni. A törvény elfogadása alkalmával az E. K. T. intézkedett az igazgatói fizetés emelése iránt, minthogy teendői tetemesen szaporodtak. Az alkotmányos élet helyreállításával ugyanis a régi, kevés írással járó patriarkális igazgatást hovatovább egy szövevényesebb, sok irka-firkával járó és lelketlenebb igazgatás váltotta fel.

Az 1880/81. isk. évre a Főtanács új törvényt alkotott, még pedig azért, mert az 1871. évi keletkezése óta városunkban különböző intézetek alakultak, melyeknek tanulói künnlakók lévén függetlenebbek, azután vagyonosabbak, többet költenek, ami hatással van ifjúságunkra. Ezért szükséges, hogy „a törvény fékező eleme jobban érvényesüljön“. Ez a „fékező elem“ a kimenések és kimaradások szigorúbb kezelésében és büntetésében áll.

Benczédi az igazgatói ügykezelés és nyilvántartás rendszereesebbé tétele érdekében sok hasznos intézkedést tett és sok jót kezdeményezett. E tekintetben jóformán minden útmutatást nélkülözött, csupán helyes érzékére volt utalva. Előtte a tanárokról és a tanított tantárgyakról nem volt semmi nyilvántartás. A háromszázados tordai emlékünnepe megtartása alkalmából 1868 szeptember 15-én kezdte vezetni: *Az unitáriusok kolozsvári főtanodájában tanított tantárgyakról és tandrokról való jegyzőkönyv* címen s lelkiismeretesen vezette 1877 szeptember 3-ig. Megjegyzi: „Ezt én kezdettem s az előbbi időkről ilyen protocollum nincs több“. 1873-ban a kollégium összes ingóságairól leltárt készített. Ő kezdi az isk. év fontosabb eseményeiről évi jelentését összeállítani s a Ker. Magvető hasábjain közre adni. A szerkesztő az első Értesítés közlése alkalmával megjegyzi (1870. 156. t.): „Hasonló tudósításokat jövőre szívesen veszünk mind tordai, mind székelykereszti iskolánk igazgató-tanáraitól“. Az 1877. évi Főtanács pedig megnyugvással véve az 1876/77. tanévről összeállított kolozsvári kollégiumi zártudósítást, meghatározta, „hogy ennek mintájára ezután a középiskolákról is (tordai és székelykereszti) hasonló zártudósításokat készítsenek az illető igazgatók“.

1874-ben felállítják a 4 elemi és az 5 alsó gimnáziumi osztály számára az *osztályfőnökséget*, a 3 felső osztály számára pedig készítenek egy *mulasztási könyvet*, amely az igazgatósági szobában áll. 1874/75-ben *kinyomatták az órarendet*, ami addig nem történt soha. Az 1877. évi Főtanács elrendelte az iskolai Értesítő kinyomtatását, de az első csak az 1879/90. isk. évről jelent meg.

Dr. Gdl Kelemen.

(Folyt. köv.)

IRODALOM.

Ferenczi Sándor feltűnéstkeltő munkája a kásznói székelyekről. Ferenczi Sándornak, a kiváló régésznek: „Az egykori Kásznonszék régészete, a kásznói székelyek letelepülése és eredete“ címen egy rendkívül érdekes munkája jelent meg. Régióta törekednek arra a történészek és nyelvészek, hogy fényt derítsenek a székelység őstörténetére. A sokféle kísérletből több elmélet keletkezett, de nehezen halad előre a székelység eredetének tisztázása. A székely nemzet történelme iránti meleg érdeklődés és szeretet vezette Ferenczi Sándort is értékes munkálkodásában. Csikszéknek fiúszékét, *Kásznonszék*et tűzte ki Ferenczi tanulmánya alapjául, mivel a *Székelyföld* ezen területének a régészete a legkevebbé ismeretes.

A székelyföldi várak eredetét a székely nép nem tudja s ezért azok nagyrészének építését tündéreknek és óriásoknak tulajdonítja. Míg azonban Udvarhelyszéken nagyon sok, a nép ajkán élő monda van a várak eredetéről, addig a kásznói várak keletkezéséről a néplélek is mélyen hallgat, semmit sem mond, semmilyen formában. Ferenczi Kásznonszéken először *Mocsvárat* teszi vizsgálat tárgyává s megállapítja, hogy semmi nyoma sincs a környékén az emberi településnek. Már Orbán Balázs is úgy nyilatkozott, hogy a Mocsvár-patak környékét hiába kutatta át, mert a várnak nyomát sem látta. A Mocsvár elnevezést a székelyek az előttük ott élő szlovénektől vették át. *Bakmájvára* már magyaros elnevezés, de ennek a környékén sem lehetett találni egy cserépdarabot sem. Nem is volt ott semmiféle vár, legfőlebb háború esetén menekülő hely lehetett. A *Ken*-pataka völgyében elterülő *Ken* határrész elnevezésében Ferenczi a törökfajú *kékkend* néprész nevének fennmaradását ismeri fel. Ez a néptörredék határőrzésre kerülhetett ide s később beolvadt a székelységbe. Kásznofeltiz községnek egyik utcáját *Kővárnak* hívják. A hagyomány ide is várat helyezett, pedig itt nemcsak várnak, de még emberi le-

településnek sem lehet semmi nyomát találni. Nem is volt ott soha vár, hanem egy török fajú *küvar* „kékes“ nevű néprész szállásterülete volt ez a hely s ebből lett magyarosan Kővár. Ferenczi *Szelyevárdt* sem tartja tulajdonképeni várnak, hanem szerinte az legfőlegb néhány erdőirtó szlávcsalád lakhelye, vagy pedig áldozóhely lehetett. Orbán Balázs a „Szetye“ elnevezést a Szityha szóból magyarázta s avar várnak tartotta, de az avar erődítéseknek ismert töltésformája egyáltalán nem fedezhető fel Szelyevárdánál s ezért elfogadhatóbb Ferenczi megállapítása, mely szerint a „Szetye“ az ószlovén *sitiye*-ből alakult és *nádst* jelent, ami találó elnevezés a vizes környék jellegzetes növényzetére. Mindezekből általános értékű megállapítás az, hogy a vár elnevezésű helyek nem mindig azt jelentik, hogy ott valaha feltétlenül vár lett volna. Kászonszékben sem voltak várak, de megállapítható, hogy a várak elnevezései a XII. és XIII. századból valók.

Dolgozata második részében Ferenczi a kászoni székelyek betelepülésével és eredetével foglalkozik. A pápai tízedjegyzék tanúsága szerint Kászon lelkésze az 1332—34 években már fizetett pápai tízedet s így a székelyek ide telepedése már előbb megtörtént. A nagykászoni templomban van egy értékes román ízlésű keresztelő medence, amelyet a XII. században csinálhattak. Az újabb építésnél talált anyag is azt igazolja, hogy Nagykászonban a csúcsíves templom előtt már a XII. században volt egy más templom, ami viszont megerősíti azt, hogy Nagykászon, mint szervezett község már akkor szintén megvolt s így megállapítható, hogy a kászonszéki székelyek nem a XIV-ik vagy XV-ik században telepedtek oda, mint ahogyan eddig több történetíró hirdette, hanem már a XII. század második felében és pedig a kászonszéki székelyek a gutinalji *kékkendek* maradványainak, vagyis a besenyők előkelőség szerinti második törzsének az utódai. Régi lakóhelyük a Nagybánya melletti régi Keykus erdő, honnan a XII-ik század második felében a Kászonvize völgyébe helyezték át őket határvédelemre.

Hómannak a székelyek eredetére vonatkozó megállapításaiból ismeretes, hogy a székelység zárt tömegben letelepülő ősfoglaló néptörredék volt, de Ferenczi szerint ősfoglaló jellegűek azok a letelepedések is, amelyek a honfoglalás után történtek, amikor is apróbb rokon néptörredékek csatlakoztak a magyarsághoz, akik nem adót fizettek, hanem inkább katonai szolgálatot teljesítettek

s így a besenyő eredetű kékkendek is ősfoglaló jellegűek voltak. Mindazonáltal Ferenczi két kérdést tisztázandónak tart: 1. Ha a székelyek ősfoglalók, miért az övék Erdélynek a gyengébb földje? 2. Ha nagyobb egységekben telepedtek le, akkor a Székelyföldön mindenütt zárt földrajzi egységet alkotnának, pedig szerző szerint ilyen terület csak Csíkban van.

Aranyos-szék esete igazolja, hogy valamely terület jóval a honfoglalás utáni adományozással is székely jogú földdé lett. A kászoni székelyek sem voltak eredetileg székelyek, hanem besenyők, valamint Udvarhelyszéken Firtosvárálja lakói is besenyők voltak, de ezek is olyan jogokat kaptak, mint a székelyek s ezért könnyen beolvadtak a székelységbe.

A kászoniak nyelvjárása egy kis külön ő-ző szigetcskét alkot. A „Kászon“ szót a nyelvészek török, román és szláv eredetűnek mondják. A szó eredete elfogadhatóan még nincs megmagyarázva, azonban megállapítható, hogy ottan a kászoni székelyek előtt őszlovén nyelven beszélő népek laktak.

Ferenczi értékes megállapításai nagyrészt nyelvészetiek s benne is megvan a nyelvészek azon vonása, hogy olykor-olykor messze elkalandozik. Sokszor felesleges aprólékossággal dolgozik. Csak fájlalni lehet, hogy ez a kiváló régész a felszínen megvizsgált helyeket s nyelvészeti megállapításait ásatásokkal is nem tudta alátámasztani. Ez nem rajta mult, de ez magyarázza meg, hogy állításai olykor bizonytalan hangúak. Mindazonáltal ez a munka nemcsak, hogy figyelemreméltó, de új utakat mutató lelkiismeretes tudományos munkásság, amely minden elismerést és dicséretet megérdemel.

A munka izléses kiállítása a Minervát dicséri s hálás köszönet illeti *Dr. Vékás Lajos* és *Dr. Moldován Pál* urakat is, akik segítettek ennek a becses munkának a kiadásában.

P. Szentmártoni Kálmán.

KÜLÖNFÉLÉK.

Megalakult a Keresztény Magvető Baráti Köre. *Dr. Tóth György* kuriai bíró egybehívására Budapesten 1939 február hó 16-án megalakult a Keresztény Magvető Baráti Köre. Az alakuló értekezlet az Unitárius Misszió Ház termében volt. A baráti kör a Keresztény Magvető szellemi és anyagi támogatását tűzte ki céljául. *Ferencz József* lelkész felolvasta a hetvenéves Keresztény Magvető munkásságát ismertető tanulmányát, mely a budapesti „Esti Ujság” c. napilap 1939 január 15-iki számában jelent meg. *Dr. Tóth György* ismertette azokat a feladatokat, melyek a Keresztény Magvető előtt állanak és azokat a kötelességeket, melyeket minden unitárius embernek e folyóirattal szemben egyformán vállalnia kell. *Józan Miklós, Kovács Kálmán, dr. Benczédi László, dr. Csiki Gábor, dr. Szabó Isván, Kelemen Béla, dr. vitéz Gyulay Tibor, Szent-Iványi Sándor, dr. Gyulay Zoltán, dr. vitéz Nyiredy Géza* jelentették be az alakulás alkalmával a Baráti Körhöz való csatlakozásukat.

Erdélyi menyasszony, amerikai vőlegény. Az erdélyi és amerikai unitárius kapcsolatnak érdekes és megható bizonyosága az az esküvő, melyet március 28-án Budapesten a Missziói Ház termében tartottak. Ez alkalommal kötött házasságot *Harrington Donald* amerikai unitárius lelkész és *Szánthó Vilma Juliánna* volt tordai unitárius s.-lelkész. Az új pár egyelőre Hollandiában marad, hol az ifju férj tanulmányait folytatja. A nyár folyamán utaznak Amerikába. Áldásunk kíséri utjukon és egész életükön. Adja Isten, hogy házasságuk rájuk hozzon boldogságot s a tengerentúli testvéreinkkel való kapcsolatunkat is mélyebbé és szorosabbá tegye.

XII. Pius pápa. A világ általános érdeklődése között választották meg március 2-án *Eugenio Pacelli* biboros államtitkárt pápának, aki XII. Pius néven foglalta el a pápai trónt. Az új pápának három kiváló tulajdonságát emelik ki, u. m. mélységes

ájtatosságát, szónoki képességét és diplomáciai ügyességét. A trónt „munka, igazság és béke“ jelszavak alatt foglalta el. Mind olyan erények, amelyek alkalmasak arra, hogy a mai világ sok ferde irányát a jó utra tereljék s a hivatásáról megfélemezett kereszténységet öntudatra ébressék. Nehéz időben vette kezébe a kormányrudat. Akkor, amikor több oldalról ostromolják az egyház hajóját a felkorbácsolt hullámok. Mi hisszük, hogy XII. Pius megtalálja az utakat és módokat, amelyek által személyi kiválóságait és hivatali nagy befolyását nemcsak az egyház megmentésében, hanem a mai világ vallási és erkölcsi megjobbítására is érvényesítheti.

Keresztény testvériség. A keresztény testvériségnek elismerésre méltó szép példáját olvassuk Kovács Lajos brassói lelkész „Hivatalos Értesítés“ c. közlönye 1939 április havi számából. E szerint husvét nagy hetében a brassói lutheránus, református és unitárius lelkészek az ottani ujonnan épült unitárius templomban sorra végezték az estvéli istentiszteleteket. Dicséretre méltó szép példaadás. Ideje volna, hogy nem csupán a Golgotha felé vezető uton találkozzunk.

Hírek Angliából.

Oxford University Unitarian Association. (Oxfordi egyetemi unitárius egyesület). Ezen a néven alakult meg a legújabb unitárius ifjúsági mozgalom, amelynek fő jelentősége abban áll, hogy az első unitárius egyetemi egyesület nemcsak Oxfordban, hanem egész Angliában. Amellett mutatja az idők változását, mert nem is olyan régen az oxfordi egyetemmel kapcsolatban, nemhogy unitárius egyesület megalakulását engedélyezték volna, hanem az unitárius ifjakat még az egyetemi hallgatók sorába sem vették fel. Az egyesület megalapítója E. Hall kisasszony, (akiről zárójelben jegyezzük meg, hogy az ősz folyamán eljegyezte magát A. W. Wallance pendltoni lelkész úrral) Dr. Hall, jól ismert unitárius lelkésznek leánya. Az egyesület elnöke N. Gross a Manchester College új principálisa, senior-pénztárnoka pedig R. V. Holt a jól ismert angol unitárius tudós. Az egyesület célja a főiskolások között a szabadelvű vallási eszméket terjeszteni. Emellett összeköttetést keres más országok szabadelvű főiskolásaival is. E szerep betöltésére az idén a college erdélyi hallgatóját választották meg. Tagjai csak főiskolások lehetnek, ám a gyűlésekre bárki szívesen látott vendég. Ifjúság részéről az elnöki teendőket Ch. Lord végzi.

Történelmi személy-e Ábrahám? A multszázad s e század elei bibliai kritikusaiknak egyik legnagyobb problémája csaknem magától kezd megoldódni az újabb ásatások eredményeképpen. Maga a probléma azért is fontos, mert a ráadott választól függ a héber nép Mózes előtti története. Az utóbbi években az egykori Babiloniában Sir L. Wooley által végzett ásatások csaknem teljes bizonyosságát adták annak, hogy Ábrahám igenis történelmi személyiség volt, bár alakjához a későbbi kegyelet sok legendát fűzött. Az egykori Ur városánál talált ék-iratos táblákon Ábrahám név szerint is meg van említve és uralma csaknem egybeesik a legnagyobb törvényhozó babiloniai király, Hammurabi uralkodásával. Ezenkívül a mostani idők leghíresebb ásatásai Észak Szíriában, az u. n. Ras Sámrai leletek, amelyek szintén ebből az időből származnak, megemlítik Ábrahám apját, illetve nemzetségét, Thárét (v. ö. I. Mózes XI.) s ezzel bizonyítják Ábrahám történelmi voltát.

Énekvezetők a welsh templomokban. A legtöbb welsh templomban a kántor mellett egy énekvezető is van, aki a szószék mellett állva vezeti az éneket és akárcsak egy karmester ütemezésével az ének kellő gyorsaságát mindig megtartja. Amennyiben az éneklés nem volna összhangzatos, nemcsak a gyülekezetet inti le, hanem még az orgonát is leállítja, hogy majd a megfelelő hangon ismét kezdjék az éneklést. Az énekvezetők alkalmazása nagy eredménnyel járt, mert a welsh templomi éneklés, akárcsak a világi is, talán az egész világon a legszebb.

Bodor András.

A béke útja. Az angol keresztény egyházak a sorozatos nemzetközi bonyodalmakkal kapcsolatban a béke mellett foglalnak állást. A kereszténység lelkiismeretéhez appellálnak nemcsak a békéért, hanem az általános béke elérésének azokért az elveiért és módjaiért, amelyek az őszinteségen, igazságon és a jóakaraton alapulnak. „Az új világ, melyben a felfegyverkezett népek kölcsönös gyűlölettel sorakoznak egymás ellen, nem keresztényi cél a földi béke elérésére. A keresztények mind megegyeznek abban, hogy nem erőszakkal kell eltüntetni és kiigazítani a világháború által előidézett gazdasági igazságtalanságokat és politikai sérelmeket. A háború igazi oka mélyebben fekszik: az emberi szív gyűlöletében és ellenséges érzéseiben. A betegség lelki, tehát a gyógyszer is mindenekelőtt lelki lehet.“

Benedek Gyula.

Gyászhirek.

Várfalvi Kádár József nyug. polgári iskolai igazgató, történetiró, az Erdélyi Irodalmi Társaság tb. tagja, unitárius egyházi tanácsos, az Unitárius Irodalmi Társaság tb. tagja, a dési ref. egyházközség örökös tb. presbitere stb. élete 90-ik, boldog házassága 47-ik évében február 12-én Désen elhunyt. A saját erején emelkedett férfi a közélet minden területén áldásos munkát végzett. Folyóiratunkban is jelentek meg dolgozatai, amelyek a szakavatott történetiróról tesznek bizonyosságot. Fennkölt lelkületének jele, hogy bár izig-vérig unitárius volt, s egyházi életünk irányításában munkálkodott, mégis a dési ref. egyházközség szolgálatában is kiváló érdemeket szerzett. Élete munkássága őrzi emlékét.

Alsósiménfalvi Siménfalvi Boldizsár ny. állami tanító, élete 64-ik, boldog házassága 33-ik évében hosszas szenvedés után március 4-én Désfalván megszünt élni. Mint népnevelő, nemcsak az iskolában tanított, hanem azonkívül is népe javát munkálta. Nemzedékek nőttek fel lábainál, kik áldani fogják emlékét.

Kőszeghi Fangh Erzsébet a kolozsvári ref. leánygimn. ny. tanárnője március 29-én rövid szenvedés után 71 éves korában csendesen elhunyt. 37 évig állott a magyar tanügy szolgálatában. Kiváló tanár és nevelő volt. Kedves, harmonikus lelke, gyöngéd szeretettel fordult tanártársai és tanítványai felé, s szeretete viszontszeretettel találkozott. Bár az uralomváltozás után a ref. egyház szolgálatában állott, de unitárius hitét végig megtartotta. Emlékét kegyelettel őrzik tanítványai és tanártársai.

Bedő Miklós homoródszentpéteri lelkész, — mint lapzártakor szomoruan értesültünk, — 47 éves korában április 3-án elhunyt. Egy szép családot árvaságban hagyva maga után. Mint lelkész a zajtalanul dolgozó lelkipásztorok közül való volt. Nem vágyott zajos sikerekre és kitüntetésekre, hanem a tiszta öntudat békéjében kereste és találta meg hűsége jutalmát. Hiven gondozta a reábizott kis nyáját s becsületesen szolgálta egyházközsége ügyeit. De ezenkívül tevékeny részt vett egyházköze társadalmi mozgalmaiban is. Nyugalma legyen csendes. Emléke áldott.

Szerkesztésért felel: VÁRI ALBERT.

Elszámolás.

Igazolom, hogy a Keresztény Magvetőre történt fizetéseket az illetőknek javára elszámoltam:

Dr. Mikó Lőrinc 100, Pap Mózes 100, Dr. Márkos György 50, Tana Sámuel min. tanácsos 200, Konopi Kálmánné 200, Péterffy Albert 200, Geréb Zsigmond 200, Marosi Albert 200, Koronky János 200 lei. Ezeken kívül több lelkész afiának külön elismervényt küldöttem az elszámolásokról.

Tisztelettel kérem a hátralékok és az előfizetések be-
küldését.

Cluj-Kolozsvár, 1939 április hó 1-én.

Hadházy Sándor,
pénztárnok.

